

(Карацхев) 2

р.
Карацхев. 747-8

БФ 18

АЛИСЕК

САЙРАМҚУЛАНҒЫ

ЮЮГЕ
ИГИЛИК

БАЙРАМҚУЛЛАНИ АЛИБЕК

БОШЛЕ
БАШ
ЛЫК

СТАВРОПОЛЬ КИТАБ ИЗДАТЕЛЬСТВОНУ
КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС БЁЛЮМЮ
Ч Е Р К Е С С К—1967

Хар ким кибик, Байрамкѳулланы Алибек да литературагѳа кесини энчи джолу бла келгенди, биринчи атламларын орус тилден кѳчѳрюѳледен башлагѳанды. 1936-37 джыллада издательство, ол кеси эмда башхала бла бирге кѳчѳрюѳб, «Травканы Хапарлары», «Мюнхаузенни хапарлары» дегенча талай сабий китабны чыгѳаргѳанды, «Тамбла кѳзауат болса» деген орус джырны, Лермонтовну «Бородино» деген дагѳыда аныча назмуланы ол кѳчѳрюѳб, «Кызыл кѳрачай» газет басмалагѳанды. 1940 джылны аллындан башлаб, Совет Аскерде кѳуллук ѳтгенди, Ата джурт казауатда болганды.

1957 джылдан бери бизни издательство чыгѳаргѳан джыйымдыкѳлада аны назмулары, поэмалары, «Ахматны джангылычлары» деген пѳесасы, хапарлары, очерк-лери, басмалангандыла. Пушкинни, «Патчахны ѳлген кѳызы бла джети тулпар» деген назмулу таурухун Джаубаланы Хусей бла бирге, «Багѳыр атлы» деген поэмасыч а кеси кѳчѳргенди.

Назмула

ЮЙГЕ ИГИЛИК

Ой юйге, юйге игилик,
Бери аякъ тынмасын,
Намыс бла ишленмеклик
Сизден кери къалмасын.

Татлы болсун кюнден кюннге
Юйюр джууукъ, тенг арасы,
Къоркъууларын ёмюрюнде
Сынамасын юй анасы.

Къызынг болса, бек сайлансын,
Улан болсун джигит, илячин,
Гитче уллуну намысын,
Онглу онгсузну этсин къачын.

Сабийлеге кьууанч бу юйде,
Къартайгъаннга ёмюр зауукъ,
Эл бла джуртдан ёмюрюнде
Сууумагъан кёл разылыкъ.

Мени джазгъан кыйным бла
Бирге кирсин он игилик,
Джашха насыб, кьалыны бла,
Къартха зауукъ, сан тирилик.

Октябрь эди
Насыбха басхыч,
Кюрешде хорламгъа,
Бу азат джашаугъа
Бир алтын ачхыч.

Биз кѣб басхычдан
Таукел атладыкъ,
Октябрда атала
Башын башлагъан
Хур ишни къатладыкъ.

Космосха кемеле
Учургъан кючге,
Хар азат ишге
Биз къыйын къошабыз
Уллу кюрешге.

Октябрда атала.
Башлагъан ишлени
Юйретиб уруна,
Къонады тыбырына
Насыб хар элни.

НАСЫБНЫ ТАНГЫ

Ма ол кюнледе кёк кюкюреди,
Тюз тамырындан зорлукъ титиреди,
Ленинед башлагъан ол ишни башын,
Хур ишге къурагъан кёб миллион джашын.
Миллетле ичинде миллет тенг болсун,
Тилинде, джеринде оноуу толсун, —
Деб джюрюдюле ашхы джашлары,
Ёмюрде сакъланыр сыйлы атлары:
Тюзлюкден хапар Халил улу айтды,
Миллетин зорлукъгъа къаршчы сагъайтды,
Умар, зорлукъгъа ачыуу къайнаб,
Алда джюрюдю зорлукъну бутаб.
Чыкъды халкъны туура къалынындан,
Сау битген эм ётгюр Гюрджю улу Къурман.
Балахонов салдырыб атлагъа джерлени,
Урушда джюрютдю атлы аскерлени,
Бек кёб эдиле ашхы уланла,
Таукъанча, Сеитча тулпар туугъанла,
Партия кёл бериб хар бирине,
Джашау излегенле туугъан эллерине.
Таулула арендге тилеучю джерле
Бизге берилиб, тюшдюле элле.
Кёблени кёрген Минги Тау анга,
Тамаша болду сейирлик тангнга.
Ма ол танг туудурду областымы,
Насыблы этди туугъан халкъымы.

ТАРЛЫКЪ ЭТЕДИ

Кёз туурада сюеледи,
Туугъан джуртум, туугъан чагъынг,
Джылла бла тергеледи,
Таныгъыулу кёрюнеди
Салыб келген деу сокъмагъынг.

Ары дери сен сынагъан
Джалчылыкъ бла сохала,
Къарангылыкъ кёз байлагъан,
Тар джоллада джызылдагъан
Агъач чархлы тау арбала.

Джурт, хар джылынг бир тау аууш,
Хар джылынгы энчи эни,
Коммунизмге кенг атлаууш,
Хар биринден энчи тауш,
Энчи ауаз эштилгени.

Сеир джуртум туугъан чакъда,
Эресейде хар бир джакъда,
Кёрюндюле узакълыкъдан,
Ол кюндеги азатлыкъдан
Бюгюндеги хур байракъла.

Кёрчю, бюгюн темир джылла
Эришелле заман бла,

Чемердиле адам кьолла,
Джерни юсюн сыйдам джолла,
Чибин ауча джабхандыла.

Джер этеди кючге тарлыкь,
Джурт уллудан уллу атлай,
Болсун токьлукь, ёссюн байлыкь,
Сен хазырла кьонакьбайлыкь
Совет джуртха, эй, кюмюш, Ай!

РАХАТЛЫКЪ БЛА КЪАУГЪА

Дунияны джюреги
Болгъанлай рахат,
Къаугъаны безгеги
Тутады олсагъат.

Къаугъа тиш билейди
Сабийге, анагъа.
Саутун эгейди
Дюн-дуниягъа.

Эзиб адамланы,
Артын этсем дейди,
Амма азаулары
Бош болад, лююлдейди,

Тюз аякъ тюбюнден
Тебрениди джер,
Къаугъачы эмеген
Кёрюне тюшер.

Къыргъынчы-къырылыр
Къаугъа эм саууту,
Адамгъа табылыр
Хар ашхы умуту.

ЭРЕСЕЙГЕ ДАУЧУЛАГЪА

Эресейге джер, суу даучу,
Алышыуну бек мараучу,
Ей, сен ызынъа бир къарачы,
Джерибизни къатларында,
Узакъ, джуукъ джуртларында
Джатханланы бир саначы.

Эске тюшюр тевтонлуну,
Чуд кёлюнде демлешгенин,
Эртде къуруб джут солуму,
Кёл тюбюнде чиригенин.

Полтаваны тюз къатында,
Шведлини чёрчеклигин,
Адамлары, атлары да
Кёрге нечик кёмюлгенин.

Москвадан чекге дери,
Сана джатхан аскерлени,
Кирген чакъда «герой» болуб,
Чырт тюб болуб кетгенлени.

Къайдадыла фашистлени
Тул да тубан аскерлери,
Миллионлаб келгенлени
Ненча болду кетгенлери?

Сиз дагыда унутмагъыз
Атом кючню джерленъенин,
Бизге къонакъ не бла келсе,
Алай джуаб этилгенин.

Ай! Кёкню джасагъан,
Кюмюшча джылтырагъан,
Нюр джаухарлы атса,
Кюндюзгю джарсыугъа,
Джюрек тыкъсыугъа,
Кече шапагъатса.

Бир инъир алагъа,
Бир эртденблагъа,
Джанъырыб атаса,
Бир оракъ бола,
Къайта да тола
Джерни джарытаса.

Сансыз кёб ёмюрле
Джанынъ бла ётдюле,
Сен бирча джашайса,
Къартлыкъ чекмезлик,
Ачыуну кёрмезлик
Инсаннга ушайса.

Бузулмагъан чырайны,
Акъ манъылайны
Юсюнде сакълайса,
Джууукъ—тень демеген,
Кёзе къаш кермеген
Гыбыргъа ушайса.

Сен кёрдюнь тауланы,
Пирамидаланы
Зорлукъ ишлетгенин,
Буйругъу Сулланы
Къуллагъа къулланы
Безиб ёлтюртгенин.

Кёб мурдар аскери,
Сен кёре Джерни
Халкъларын тебледи,
Батый деген хыны хан
Тюз адам башладан
Къалала ишледи.

Сен тездюнь барына,
Ханланы зоруна,
Кюймединъ-бийшмединъ,
Джарсыуну этинъе,
Инджиуню бетинъе
Ышаны тюшмеди.

Бери бир къарачы,
Джерни сен сыначы,
Адамны ышанын,
Инджиую баланы
Ма бизде ананы
Нечик къыйнагъанын.

Ненча кыыз чырай бла,
Акъ манъылай бла
Тень болса да санъа,
Хар бири къартаяды,
Джашауун къояды
Тоюмсуз ай санъа.

Марксны—Ленинни,
Хар ашхы, игини
Ма ана табханды,
Анагъа кыналыу,
Замансыз къартайыу
Къайгырыуунданды.

Ай, сен да сынарса,
Кесинъ аныларса
Ананы джарсыуун,
Чыкъсала адамла,
Акъ-субай санынъа
Салсала къуугъун.

САГЪЫШ ЭТ

Джюрегинги эм кёлюн­гю
Талпыуларын сен бир этсенг,
Терсге тартхан сырларын­гы
Сен онгуна бура билсенг,

Акъылын­гы, джюрегин­ги
Хурмет ишге ууласанг,
Джашауун­гу, ём­юр­юн­гю
Тыш­хы кёз­ден сы­на­санг.

Тюне­не­ги кы­лау­ла­рын­г
Там­бла бол­маз амал эт­сенг,
Сени хар бир му­ра­тын­га
Къай­та-къай­та оюм эт­сенг.

Аш­хы хали син­гер ки­бик
Къа­нын­га эм са­нын­га,
Хар бир кёр­ген э­тер ки­бик,
Иле­шир ки­бик сан­га.

Оюм­ла­рын­г сан­га джа­раб,
Чюй­ре иш­ден сакъ­ла­нын­г,
Иги­ли­гин хал­къ­гъа джа­раб,
Иги бла ай­ты­лын­г.

шош аязчыкъ джай ингирде
Санларынгы шош сыласа,
Минг-минг джулдуз чексиз кёкде
Тамашасын башласа.
Хар бир ёмюр джулдузлада
Энчи ызын кьалдыргъаны,
Бизни джер да кёкню сызыб,
Бир джулдузча айланганы.
Хар бир джулдуз джерибизге
Энчи джарыкъ джибергени,
Кёб джулдузну джарыкълары
Миллиард джылгъа кюч джетгени.
Таб андан да узакълыкъда
Минг-минг джулдуз орналгъаны,
Къыйнар сынгар джахиллени
Чексизликни не болгъаны.
Джюз минг ата биргебизге
Джашагъанча къаныбызда,
Биз да ёлмей ёмюрледе,
Джашарыкъбыз туудукълада.

Айта эд анам:
«Тукъумунг ашхы,
Акъылы болгъан
Кишини джашы».

Мен болдум ата
Сабий ёсдюрген,
Аны джубата
Мен юретген:

«Джокъду артыгъынъ,
Тукъум джугъунъда,
Джокъду онълулукъ
Сени атанъда».

Онълу сен болурса,
Джашау анъылаб,
Сен айтылырса
Халкъынга джараб.

Тукъумунг—кърал,
Къралынг—ашхы,
Кёб кючю болгъан
Къралны джашы.

Юйдегиди кърал,
Партия тамада,
Болушад, — къадал,
Атларгъа алда.

Кёб ёмюрню тыхъсыб тургъан,
Сытыб келген тиширыула,
Кёб ёмюрню тар тыйылгъан
Шериат деген буруу бла.

Чыкъгъандыла эркинликге,
Табхандыла орунларын,
Совет власть бергенди
Ашхылыкъны къоймай барын.

Тиширыуну къулланыудан
Азат этгенъ, Партия, санъа
Минг берекет, минг бюсюреу
Бизни совет законнга.

Амма, мен бир бек разыма
Шок болуб атылыргъа,
Къумурсхабел джыгыралагъа
Къызгъан тиш бла къатылыргъа.

Джашлыгъында бек «добраед»
Дегенледен бир джаш болуб,
Той-оюнда кёзбаулукъгъа
Хар кимден да баш болуб,

Не да этиб бир джыялса,
Суйген кызын юйюне,
Джокъмудула атыб кыойган
Юйдегини тюз тубюне?

Джокъмудула тиширыну
Кёз туурада джакълаучула?
Юйге кыайтса бетлерине
Башха кыабны кыаблаучула?

Мен саллыкыма бу хахайны
Сау джамагыат сагыайгыынчы.
Кыумурсхабел джыгыраланы
Джурт багушха кыотаргыынчы.

Тюз халисин танымасанг,
Адам десенг, буду дерсе,
Ол джау болуб джагъылгъандан
Сен да эриб тебрерсе.

Тюз ауузунга къараб турур,
«Хы», эм «хону» юзмегенлей,
Сёге эсенг, ол къошулур,
Махтар, махтаб тебрегенлей.

Иги, аманынг да иги,
Махтаулары теджер,
Хире кёллю къыз болсанг,
Къаядан къуюб иер.

Не айтсанъ да «хо» джаным, «хо»,
Излегени табылгъынчы,
Эй, къыз, андан баш сакъла,
Эшиклеринг джабылгъынчы.

«Закон алай унамайды»
Десенг сора саудан ёлюр,
Тюз атасын сен джойгъанча,
Ол сол кёзден сени кёрюр.

Ким джюрютед бу сырлары,
Туура айтхан ол халимди,
Керти аты бюгюн аны
Джасыуут эм подхалимди.

«ЛЕНИННИ БАЙРАГЪЫ»

«Ленинни байрагъы»
Заманны къайрагъы,
Нечик ёзгердинг,
Оюмгъа, акъылгъа,
Джашауда такъылгъа
Сен къулач кердинг.

«Ленинни байрагъы»
Таулары чырагъы,
Тюзлюкню джакъчысы,
Эр кёрсенг махтай,
Къыйсыкъны хыртлай
Кёргюзе ачысын.

Юлгюлю ким болса,
Эм кемлик болса,
Ары къарай тур,
Джашны керегине,
Къартны джюрегине,
Къайгъырыб джарай тур.

Акъылгъа база,
Темирчича джаза,
Ариу халини,
Голуб билимден,
Кёрюучю бол кенгден
Цигил-мигиллени.

Кёллени чемери,
Джашауну тефтери,
Ур кери аманны.
Тур мийик тауча,
Эм кьонгураууча
Ма бу заманны.

ДЖУБУРАЙ БЛА ТУУДУКЪЛАРЫ

Джубурайны туудукълары
Ёсюб бирге джетгендиле,
Ара ишге кыйынларын
Ала юлюш этгендиле.

«Бек талгъанбыз» деб кыйгдыла,
Бир ингирде туудукълары,
Ёрге-ёрге секирдиле
Чал акканы кшош кшашлары.

— Арыгъанда арыгъан барды,
Арымайын иш толмайды:
Мен айтайым андан хапар,
Джашла, ол бек сант хапарды:

Ахмат, шофер ишлеринги
Бурун этдим мен арбада,
Умар, трактор ишлеринги
Этдим ёгюз бла барамтада.

«Джашау деген ма буду» деб,
Джанымы этиб харам,
Чыдаб «тёзген төш ашар» деб
Ким тюртсе да, салыб чыдам.

Бёрю кибик кириб таргъа,
Мал джюрютдюм кесим бёлек,
Кёзюм кыймай мал сатаргъа,
Киймей юсге сыйдам кёлек.

Мюрзеучюгюм аз кёрюнюб,
Хаман анга кыйгъы эте,
Биченчигим терк чёблениб,
Кыскыныкга тамам джете.

Джай юйретсе, кыйш туб эте,
Келе эди къаудан джашау,
Элте барыб тёнгерете,
Эте эди байгъа ашау.

Сора джалын, соз бойнунгу,
Къатхан хыбырт тонунг бла,
Аягъынгы эм къолунгу
Байлат байгъа къолунг бла.

Агъач чолпу, агъач аякъ
Арба, тырнау агъачдан,
Агъач плуг, агъач таякъ
Джарыллыкъгъа табылгъан.

Бу инджиуню сан этмейин,
Тёле джасакъ, эм аз аша,
Тёрт санынга тынчлыкъ бермей,
Терк къартлыкъдан сан къуруша.

Джашар эди иги сагъан
Бусагъатда джашлыкъ къайтыб,
Бюгюн кюнде сиз джашагъан
Бу джашауну джашлай татыб.

Ангыладыгъызмы, джашла, энди,
Арыгъанны мысалларын,
Деб къарт акка джетдиргенди
Туудукълагъа «сант» хапарын.

ЕМЮРЛЕНИ ТЕРЕНИНДЕ

Къырым ханны аскерлери киргендиле,
Мугурдула Къарачайны ёзенлери,
Къатын-къыз да бетге топракъ сюртедиле,
Илинмезча Къырым бийни джут кёзлери.

Марайдыла Кърым ханны адамлары
Джанъы келин, тиширыуну ариуундан.
Излейдиле тийрелени такъсаларын,
Тау намысны теблейдиле тохамаздан.

Хан: «Бар!» — десе, дигизасы буюгъа,
Джаш келинни отоунда туракълайды.
Джюйюсханны бёркюн салыб босагъагъа
Чыгъыб кетсе, муну ким анъылайды.

* * *

Ашхам джерге кара джабыу джайгъанында,
Кёз къысдыла чууакъ кёкде джулдузла.
Ай да джерге кююш суун къуйгъанында,
Эшитилдиле бир арбазда атламла.

Таукел кириб, отоу юйде сюелди
Къырым ханны къаралдысы кели кибиб,
Къарачайгъа былай къайдан тюзелди
Стауатха бек тюзелген бёрю кибиб.

Къанат кибик къучакъларгъа билек керед,
Садакъ тиед къанатланы ортасындан,
Тюз алайда аманлыкъчы джан береди,
Къурман болуб ол кесини хатасына.

Силкиндириб хыбыл санын Къырым ханны
Тик къабхакъдан баргъан суугъа быргайдыла.
Алай эте ёткюрлери Къарачайны,
Ит ханлада ит къылыкъны ташлайдыла.

ОБЛАСТЫМ

Мен не къадар айлансам да
Областымы джерлеринде,
Не къадар кёб джашасам да
Къараб тоймам ёмюрюмде.
Эркин шахарда, Схауатда,
Бийчесында, Тебердиде,
Ариу тюрсюн кёб магъана,
Энчи сыфат хар биринде.
Кёбдю бизде санамазча,
Къулакъны, чатны атлары,
Айтыб, тергеб тауусмазча,
Суула бла суучукълары.
Хар бир чатны энчи аты,
Энчи чырайы хар ёзенни,
Ариулукъну энчи шарты,
Энчи эни хар бирини.

ТАШКЕМЮРЧЮ

Джуртум, сен ёс эм джары деб
Джер тюбюнде ишлеучюле.
Тау дорданны дырын этиб,
Бизге джылыу бериучюле.

Къыйыныгъыз сиз деулени
Хар бир юйню джылыуунда,
Къууатыгъыз хар кемени,
Эм заводну къарыуунда.

Сиз къотаргъан къара алтын
Гюрбеджиди машинагъа,
Ол къурч этиб магъадандан,
Къанат беред адамлагъа.

Китаб, газет болуб чыккыган,
Ана тилим къралда тенгсе,
Миллетликни сакълаб тургъан
Баш шартланы бири сенсе.

Гитчеликден къаннга сингген,
Джилигине эм джигине,
Ненча джюрек кълтюрюлген
Басмаланган тау тилине.

Кенг джерледен чыккыган тилсе,
Атаулла бек байдыла.
Ненча тюрлю башха тилге
Джюз тамырла джалгъайдыла.

«Къара кюбюр», атынг къара
Алтынчаса сен ёренге,
Орналгъанса сен, нюр джана,
Ана тилни эм тёрюнде.

Къалай улу джарыкъ Аппа,
Багъырланы таукел Къасбот,
Бизни энтда джылытады
Сиз тамызгъан ол джарыкъ от.

Бир уллу чегетде
 Къайын терекчик
 Кеч тууду дунягъа,
 Мийик къайынла
 Кюн бермей анъа,
 Тыйдыла таргъа.
 Назикчик болуб,
 Къысылыб, къубулуб,
 Шууулдамады,
 Къарыуу джетиб,
 Тылмачлыкъ этиб,
 Кюн дауламады.
 Кёблени кёрген
 Ёсюмлю, дюрген
 Къайынла шыбырдаб,
 Аны кем этдиле,
 Тукъумгъа джетдиле,
 Сёкдюле аралаб.
 Чыдады къайынчыкъ,
 Ол тездю ачыкъ,
 Хар бирине,
 Кюнден айырылыб,
 Эм сёзге къалыб,
 Джылла ётдюле.
 Мычхь шууулдады,

Кёб балта ойнады,
Чегет къорады
Не чарх эзмейн,
Не балта кесмейн,
Къайынчыкъ джашады.
Джаш къайынчыкъла
Кюч къарыу джыя,
Мийик ёсдюле,
Тюблери саулай,
Кёгериб джашнай,
Тамыр бегитдиле.
Джашау алайды,
Ийлейди, сынаиды
Хар инсанны,
Джыкъса, къобара,
Къойнуна къыса,
Джангы туугъанны.

Куба эркин айрымканны,
Ингилизни, Индостанны
Джагъаларын джокълайды,
Дарданелден, Гибралтардан,
Панамадан, кёб богъаздан
Сейир кеме деу атлайды.

Африкада сагъаялла,
Шатглада мынгаялла,
Зар джюрекни сындырады,
Кефли кеме деу чайкъала,
Туз дам бла кенг джол сала,
Миллетлени сагъайтады.

Кёз илиниб джазыулары,
Кёб джуртланы адамлары
«Къарачай-Черкес неди?»—дейле,
Кемебизни матрослары
Сабыр тарта папиросларын
Былай джуаб силдейдиле:

«Анда, бизде СССР-де
Кавказ деген сейир джерде
Къарачай-Черкес миллет барды,

Къобан, Зеленчук бойнунда
Эки сууну къойнунда
Шох джашагъан эки тулпарды.

Экисини баласыды,
Совет къралны саугъасыды,
Аталгъанды къарнашлагъа,
«Таулулача тири болсун,
Тау къызлача нюрден толсун», —
Деб бёленед алгъышлагъа.

Анга букъу кьонмаз ючюн
Сен отха да хазыр эсенг,
Аны къудрет сейир кючюн
Хар санынга таныб эсенг,

Сен тюрсюнюн кьрген сайын
Дарман эсе джанынга,
Нюр теге эсе кезлери,
От сала эселе санынга,

Кесин огъай сюе эсенг,
Хар юсюне кийгенин,
Эм кезюнден кере эсенг,
Хар джуугъун эмда тенгин.

Анга ушаш хар бир инсан
Дарман, дары эсе санга,
Ышаргъаны эм кюлгени,
Бола эсе бирер саугъа.

Кёл талпыуунг уллу эсе,
Таза эсе къара суудан,
Джюрегинге тутурукъ эсе,
Багъалы эсе джанынгдан.

Анга айтыр таб сёзлени
Сен кюн сайын излей эсенг,
Тюбегенде тил тутулуб,
Сёз айталмай кете эсенг.

«Арууунгу» бир юлюшю
Джукъгъан эсе суйгенинге,
Ауурсунма сен джюгюнгю,
Къоймай джюрют сен биргенге.

Сора сен тамам сюесе,
Эм «шеитсе» бу дуняда,
Тамам татлы инджиудесе,
Суймеклик дейдиле анга.

Будай сарыгъа,
 Нартюх къарагъа,
 Зынтхы уа акъгъа,
 Тартадыла.
 Хар эли джер юйреб
 Адамгъа ишлеб,
 Айнытадыла.

Тау кириш акълай,
 Бёлек бойдакълай,
 Ишлемем дегенча,
 Тау таракъла —
 Акъдан да акъла
 Шекер башла сюелгенча.

Булутдан аула,
 Агъаргъан азаула,
 Бош махтанадыла,
 Аланы хар бирини
 бизчикиди бюгюню
 Артыкъ да тамбла.

Ала эрий, аза,
 Кёз джашдан таза,
 Тау суула юйрейдиле,
 Къобан бла бирге
 Ставрополь тюзледе
 Бачха, сабан ишлейдиле.

ЧАСТУШКАЛА

Дарий бетли тум сары
Гютдюлени гоккасы,
Бош къарайды терс джары
Сюйгеними анасы.

Таула башы къаралгъан,
Къулакълада къар ызла,
Матухлукъдан юйде кългъан
Табылалла кърт кълзла.

Дуппурланы артында
Акъ булутдан билезик,
Джигер кълзны кълтында
Матух болад илгизлик.

Сют фермала агъаралла
Кълбыргъада, табхырда.
Маджал кълзла танылалла
Малчылыкъда, сабанда.

ПИСЬМО

Салам айтама кърнаш джюрекден,
Табен, огъары малкър элlege.
Сиз биз да билген ана тилибизде
Саулукъ излейме хар биринге,

Сау кюнюгюзде (Кёб сау джашагъыз)
Сорлугъум барды сиз тенгlege,
Недеди бизни ортада башхабыз,
Башха миллетге бизни тергерге?

Бишгенбиз кърнаб бир кързанда,
Бир тыбырда ёсгенбиз, джокъду, ишегим
Буруу болмазла тыймазла таула,
Хар кюнде Черекге талпыйд джюрегим.

Махтаныб сунама кертиси былай:
Биз Кърарачайдагъы малкърлыбыз деб.
Сиз малкърардагъы тау Кърарачай
Кърнаш джюрекден байламлыбыз деб.

ТАНГ АТХАНДЫ

Чолпан батханды, танъ да атханды,
Танъ ашхы болсун, джолдашла!
Джурт джангы кюнюн башлагъанды,
Сен да огъур бла иш башла.

Минги-Тау кюмюшча джылтыраса,
Ашхы кюнлени теджейди.
Тенг-тенгине уа джылы къараса,
Тенг да кёллениб ишлейди.

Кюн кибик болчу сен да тенгинге,
Джарыт сен аны кьюуандыр.
Суусаб кибикди тенгнъе накъырда,
Ашхы чам бла джубандыр.

Шохлукъ чыныкъса, къатса арада,
Бир зат да бузмаз араны.
Шохлукъгъа базман джокъду дуняда
Ол кечюреди тауланы.

Сен кёрчю джуртну юйреб барганын,
Хорламы кёзню къамата.
Узалыб айгъа сыргъа салгъанын,
Шохлукъну кюнюн таныта.

Чолпан батханды, танг да атханды,
Танг ашхы болсун, джолдашла!
Джурт джангы кюнюн башлагъанды,
Сен да огъур бла иш башла!

Бюгюн пионер, тамла ишчи,
 Бюрсюкюн—алим,
 Джулдузлагъа кенг джол салыр
 Школ берген билим.

Планетадан планетагъа
 Космос кенгинде,
 Биз учарбыз джулдузлагъа
 Къайтырбыз Джерге.

Чолпан джулдуз къучакъ джаяр,
 Бизни кемеге,
 Бюгюн сохта, тамла атлар
 Къат—къат кёкlege.

Ары дери биз окъуюкъ
 Тёрт бла бешlege,
 Алыр ючюн джуртдан буйрукъ
 Сейир ишlege.

Атабызгъа—анабызгъа
 Джумуш этейик,
 Биз къарайыкъ бачхалагъа,
 Мал ёстюрейик.

Юрий Гагарин гитчеликден
Иш бла ёсгенди,
Иш бла окъуу хар адамны
Адам этгенди.

РАХАТЛЫКЪ

Хиросима кюйюб, учхун болгъанча,
Тенгиз къобуб, дунияны алгъанча,
Энди уруш болса алай боллугъу,
Сингдиреди джюреклеге къуугъун.

Биз билебиз къазауатны татыуун,
Кёб уланны кёрдюк ёлюм ачыуун,
Огъай, ата-ана эмда хар арбаз
Уруш джолну ёмюрде да унамаз.

Сабий кюлкю, джаш тёлюню лахору,
Тынмаз ючюн рахатлыкъны сен къору,
Джашнар ючюн сейир джуртум таулада
Кюрешейик, мюлк къайнасын арада.

Рахатлыкъны хурмет ишин биз джакълай,
Миллет бары: орус, черкес, къарачай,
Бегитейик рахатлыкъны хар ишде
Насыб джашау къууар ючюн кюрешде.

ЗАЛИХАТ

Чакъырылмай келген къонакъланы
Зоруна чыдамадың сен,
Джашил кийим кийген джаныуарланы
Къолуна къарамадың сен.

Къарт анангы, сабийинги къоюб,
Партизан болуб кетгенсе,
Джюрегинг дертден къайнаганды
Сен, Заллиу, эрлик этгенсе.

Ызчы итле ызынгдан тюшдюле,
Залихат, сени тутдула.
Сокъран деб, туююб, кюлтюмлеб,
Джанынг саулай сени джутдула.

Джалынмадың, кечим тилемединг,
Бетлерине тюкюрдюнг.
Совет адамны намысың, сен,
Сен мийикликге келтюрдюнг.

Бетсинмеген тууралыкъ юсюнде,
Танытдың, Заллиу, хатынғы.
Сыйынғы сатмай ёлген кюнюнде
Ёлюмсюз этдинг атынғы.

КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС

Къарачай-Черкес, кюмюш тауларын,
Гелеу джайлыкъла, зем-зем сууларын,
Джигит джашларынъ, ариу къызларын,
Насыблы сыйлы, хурмет къартларын,

Къарачай-Черкес, сен—накъут-налмаз,
Суратчы сенден ариу салалмаз.
Кенг тюзлерингде нартюх сабанла,
Ёзенлерингде санаусуз малла.

Булутла, таула, чатла аралаш,
Бизде хар адам эгеч эм къарнаш,
Хар бир миллетге сен туугъан ана,
Совет джуртунга темир багъана.

къарачай-Черкес, таулу къарнашла,
Шохлукъну джырын айтайыкъ, джашла,
Сенден ариу джурт джокъду дуняда
Эм ариуса сен, Кавказ таулада.

Къарачай-Черкес, ашхы муратла,
Джашна эм да ёс, хорламла къатла,
Тамблагъы насыб Ата джуртумда
Танылады бюгюн Кавказ Таулада.

АЙ ТОЛУБ ЧЫКЪСА

Ай толуб чыкъса, къучагъын джая,
Мен къарагъандан тоймайма.
Тюз арабызда джур ётмез къая
Ауушун излеб табмайма.

Кёлюмю айтсам, кёлюнг кюледи,
Сен темирмисе, джанмыса,
Кёкюрегимде бир зат кюеди,
Сен аны сынагъанмыса?

Озгъун чырайны сенде кёрмейме,
Да нед да бу мен термилген?
Сау дунягъа сени бермейме,
Адамлыгъынгы кючюнден.

Хар бир ишингде танылыбдыла,
Этимли субай къолларынг,
Халкъ туурасында разылыкъ бла
Айтылад ма бу инарынг.

Юзюлюр кибик тартылыбдыла
Джаш джюрегими къыллары,
Джюрек къан бла джазылыбдыла
Айтылгъан сёзле хар бары.

СЕНИ АРИУЛУГЪУНИ

Сени ариулугъунг кюнча джарытды,
Сени ариулугъунг кёзню къаматды,
Сенсе мени термилгеним
Кече кюн да излегеним,
Джашау дженгерликге дуняда.

Сени кёзлеринги ау басыб турад,
Суймекликге тюз джол къыйын табылад,
Сен ол джолну излесенга,
Излегенни эскерсенг а
Джаным, насыбынги ангыла.

Къолдан насыбымы алай иймезме,
Сенден тюнгююрча кюннге джетмезме,
Суйгеними эскертirme,
Кесим кибик эритirme,
Къаратырма сени кесиме.

Кюн бир бузулады, бирде ачыла,
Ол зат тюрсюнюнге тамам таныла.
Ол насыбны ышаныды,
Суймекликни туугъаныды,
Атланайыкъ аны аллына.

ПОЭМА

I.

Булут булутну
 Сюрюб аудурады,
 Кёк саулай онгуб,
 Кюл бет алады.
 Джауады джауум
 Челекден къуйгъанча,
 Ёзенин—тауун
 Къобарыб баргъанча.
 Джуууб джалайды
 Сыб сыйдам этеди,
 Этерин этиб
 Ташайыб кетеди.
 Джанкъылыч турду
 Алтын Кюн къарады,
 Чыбчыкъ джоуулдеб,
 Чыкъырдаб каскала,
 Джашнаб кюйюзча
 Гоккалы талала.
 Шабат джыйынын
 Тизеди джангыдан,
 Чыкъ бла кесилед
 Кырдык тамырындан.

Зауаллы Шабат
Барады тюз алда,
Джанкъылышча джана
Чалкъысы кълунда,
Эрише барыб,
Деппаннга чыкъсала,
Иги да арыб,
Лахорну кърсала,
Махорун буруб,
Къарт Шабат тартады,
Ол кълюндегин

Кёллениб айтады:

«Чалкъы бла тешню
Маджалын сайла,
Биченде белинги
Къыйыннга байла.
Эртдерек узал,
къайт кечирек,
Тогъайыр эл, мал
Арыса билек.
Джыйынны бек тут,
Эришдир кълюнгю
Тынчлыкъны унут,
Бек къатдыр белинги.
Чалкъы кыйын болур
Эм этер джарау,

Анда танылыр
Эр эмда къанау.
Этге, айраннга
Адамла хошдула,
Бичен болмаса,
Барысы бошдула.
Бичен гырджынды,
Сютдю къралгъа,
Ол тутурукъду
Хар мюлкге, малгъа.
Биченди-бичен,
Мал айынытыучу,
Толу къазанны
Ол къайнатыучу.
Джюз джыллыкъ къартны
Сагъаитады ол,
Англы, ангсызны
Айырады ол.

II.

Эрлеге базманды,
Хабийни джыйыны,
Чалкъыданмы азды
Дырынны къыйыны.
Шабат да биледи,
Аланы барын,

Къоймайды Шабат
Хабийге чамын:
— Хабий, ёлеме,
Сени ючюн, — дейди,
— Гырылдамай чал,
Сен сылхыр къарт, — дейди.
— Эй, Хабий марджа,
Бир джан кыйнай бар,
Къысыр къатынны
Къартлагъа теджей бар.
— Къой, хариб, Шабат,
Дынгырдагъанса,
Сюрючю туйген
Текеге ушагъанса.
— Дынъырдагъан эсем,
Келчи былай бери, —
Деди да, джандыла
Шабатны кёзлери.

III.

Ий, бюгюн Шабат
Къуджур къан алгъанды,
Ненча адамгъа
Ол къадалгъанды.
Бирине «сени
Къурутайым да» деб,

Къымгъанчыгъынгы,
Артыкъ малынгы
Тутайым да» деб.
Биченде бузукъну,
Табарма дейди,
Юй бийчеси Хабий
Андан туб излейди.
— Киши, санга не болгъанды,
Алыннъаннга ушайса,
Танымайма бюгюн сени,
Джан джанынгы ашайса?!»
«Болуб эмина болгъанды,
Барынгы юйюгюзге,
Адам аздан аз чыгъады,
Ындыр, биченибизге».
— Ой, киши, киши, тохда,
Къан бузгъан майнама,
Кесинги юйюнгдеди.
Айтайым, бек излей эсенг,
Ишни не ючюн асхагъанын,
Сокъур сау да кёреди —
Джашынгы фатуаларын.
Кёб ишчинг Умарынгы
Къолунг бла джойдунг дейди,
Ол этгенни ызындан
Джюз ишчинг эниклейди.
Ангылачы сен алайын,

Бичен неден асхагъанын,
Сени сёзюнг чапыракъдан
Нек ётмейин башлагъанын.
Билемисе, джаш чалкъыдан
Абат ючюн баш алгъанын,
Юй бийчесин Джандетни да
Аны ючюн ташлагъанын.
Абатха ким да алданыр,
Къашы къара, кёзю къара,
Инджилеча чыммакъ тишле...
Акъылы да барды тоба.
Алдаулуду хар бир эни,
Къыйсыгъы джокъ, батыуу джокъ.
Тири, ариу джюрюгени,
Узунсюек, джарашыу токъ.
Тюз къарагъаннга тангчыкъды,
Отузгъа уа джылы джетер,
Эрин къойгъан къатынчыкъды,
Джашынга да аны этер.
Артха турмаз ол бир затдан,
Къалайгъа да Абат бошду,
Ол келирге унаса уа,
Джаш алыргъа бюгюн хошду.
— Ий, нелени джармалайса, —
Деди да Шабат тюрленди,—
Ишге бечел субайланы
Кёрюб болмайма,—деди.

Ёмюрюнде чекген болмаз,
 Шабат бюгюн чекгенлерин,
 Адамлары бичен ишден
 Быйыл кибик киркигенин.
 Бири келсе, бириси джокъ,
 Бир заукъла ишлейдиле,
 Сёзюн алгъан бириси джокъ,
 Къуджур чочуб тебрейдиле.
 Сёзюн джерге атмаучула,
 Терслерине къарайдыла,
 Бир къуджур сылтауланы,
 Чурумланы санайдыла.
 Да бу затла барысы
 Къыйнайдыла Шабатны,
 Джюрек джауун ашайдыла
 Кёбню кёрген бу къартны.
 «Элге калай сёлеширме
 Кеси джашыма дженгдириб,
 Элде нечик демлеширме
 Джалкъаулагъа кёл кенгдириб?
 Юйдеги чачхан сеники,
 Ишден къачхан сеники.
 Сослан ташны эриталмаз,
 Не иссилик не да джауум,
 Джанъыз бир зат чапырмаз,
 Джюрегинде бу джылауун.

Бошлукъ, не да джашлыкъ этиб,
Юйдегини чачханла,
Неда къызны суйрей кетиб,
Балахлагъа батханла.
Тюйюшюб, туююлюб,
Догъурала тюшгенле,
Сюйдюрюб, суююлюб,
Ишлери бишгенле.
Ичкини оздургъан,
Къартларын унутхан,
Шабат эди барын
Джарашдырыб тургъан.
Да игид да дейсизъ,
Ол Советге членди,
Кёб огъурну башы
Шабат салгъан энди.
Парткомну атындан
Биченнге джууаблы,
Хар бир иши тыннъан,
Мадарлы, хыйсаблы.
«Биченнъе, чагагъа,
Чыксагъыз» — деб келсе,
Не къарыу джалларгъа,
Къарт Шабат сюелсе?
Кёргеенг айтханын
Этмейме мен дерге,
Кёб къаратыр Шабат

Аллайланы джерге.
Ата джурт урушда
Алгъан медаллары,
Дуу джана турушда,
Аны олтургъаны.
Ата, аналаны
Школгъа джыйсала,
Устазла Шабатны
Сёлеш деб къыссала,
Бары сагъаяды,
Къараб аны кёзюне,
Бары ийнанады
Шабатны сёзюне.
Энди уа сагъышдады,
Аман туар, эм джыгъар,
«Ий, бу джашха не мадар,
Андан эсе ёлюр Шабат!
Кёрге саулай кирир Шабат!»
Деб кесине дау этеди.

V.

Кёзюу марай⁷, ол джашына
Зыраф этди бек кёб сёзюн,
Кёб кюрешди ол бошуна,
«Бояу сингнъен» кёре эдим.
Кёб сагъышха джетди Шабат,
«Этеригим энди неди,

Урама да джаш ёледи,
Сатама да ол келеди».
Ёлюр тюгю чыкъгъан Шабат,
Тюз ачыудан къайнагъанды,
Ол джашыны келир чагъын
Ингиринден марагъанды.
Умар келди бек кеч эте,
Шабат джашны таргъа тыйды,
Кёзю кёзюн тешиб ёте,
Сан болгъанын бирден къыйды.
— Сен адаммыса, итмисе,
Этгенинги билибмисе,
Халкъ ишинден баш алгъанса,
Ушамагъан джукъмаз дейди,
Абатхамы джалгъашханса.
Эл, эм кесинг къабыл кёрюб,
Келечиле барыб, джюрюб,
Къаллай къызны алдыкъ санга,
Дурус тюл эдинг сен анга.
Аманнга алтын чыдамайды,
Анга къатын да тохдамайды.
Мен юсюнгде аны кёрдюм,
Джаным саулай мен он ёлдюм.
Аманмыды тохда, Джандет,
Иги эсенг, аны да иги эт,
Санга бюсюреу этерча,
Джамагъат эм саулай миллет.

Да, къалайды айт, акъылынг,
Айт, кимни отун кѣмесе,
Тохта, хаман сен да къоюб,
Башха алсамы сюесе?
Сен иги, ол аман эсе,
Бур, аны да сен иги эт,
Аман эсенг а, таны да,
Джер джюзюнден куру да кет!
Чегелмеген бу дуняны
Къарасы бла аласын,
Иш бюкмеген бу джашауну
Кѣре билмез тюз багъасын.
Къызарады, агъарады,
Эм терлейди джашы Умар,
Ол баш алыр къайгъыдады,
Ол тыкъсыды, излеб мадар.
Да, джашыны аурууларын
Шабат эртдеден биледи,
Бошаб джашха дарманларын,
Тамам къызыб кетеди.
Тюз керилиб урады да,
Къашытады джашны башын,
Алыб джерге урады да,
Ууатады ашхы джашын.
Умар тамам сагъаяды,
Бюгюн джетген болумуна,
Ол алджайды, алгъасайды,

Ангы келеди орунуна.
Шабат аны къагъарыгъын,
Айтадыла кёзлери,
Баласыны хорларыгъын
Танытдыла билеклери.
— Джанъыз джашынгы, атам, сен
Ма былаймы сюериксе,
Мени да бир бошасанг,
Бир айт, кимни тюериксе?
Коммунистни халисине
Ма былаймы саладыла,
Барын алгъанса кесинге,
Сют, прокурор къайдадыла?
— Энтда джанъыз бир сёз айтчы,
Сени джанынг бар эсе,
Таб ёлгенинг ашхыды
Бу тукъум сауунгдан эсе.
Коммунистге, коммунистме.
Сенлей итге, иги джаш, мен
Ит бола да билликме.
— Хайыр, атам, сен айтхан,
Тамам иги алланыбса,
Джандет огъай, сен манга
Джыланны да алдырлыкъса, —
Дед да Умар чыгъыб кетди,
Къабыргъада Ильич Ленин
Къарт Шабатха тик-тик къараб,

Бу ишине айыб этди.
Сурат тюл да, кеси Ленин
Кечим салмай, терслегенча,
«Тели ишни нек этесе,
Коммунистсе да» дегенча.
Шабат сезде терс болгъанын
«Ильич, джаным, сен кеч»,—деди,
Мардасындан оздургъанын
Ангылатыргъа сёз изледи.
Ленин «къайдам»—деген кибик,
Кирпик къакъмай, махтамай,
Тюз кёзюне тик къарады,
Бу халисин огъурамай.
Шабат, хариб, алгъасады,
Аууз джели кюч болмайын,
Къара кючге къалгъанына,
Элге акъыл сатхан Шабат
Юйде сокъур болгъанына.

VI.

Баш джаны теке,
Тюбю уа адам,
Бу не зат болур,
Ким билсин, къайдам,
Агъачат белинде
Этеди уруш,

«Джолоучу къагъыт», —
Деб излейди буруш.
Бирер сом бердик,
Джумушакъ этдик,
Чёб бла джазылгъан
Къагъыт тюзетдик.
Артдан таныдыкъ
Биз текебашны,
Чалкъычы джыйында
Шабат улу Умар
Деген тири джашны.
Сёлешеед кескин,
Бёркюн алгъанында,
Къашыды джелкесин.
Шабат улу Умар
Умар деб танымазса,
Хар бир ишде ол алда
Ат бла джеталмазса.
Да ма алай эте,
Бичен иш да тирилди,
Шабатны да кёз-къашы
Алгъын кирик керилди.
Чала барыб тохтасала,
Биягъы Шабат сёлешеди:
— Абатланы истемейме мен,
Мен айтырыкъ бютеулей
Абатланы юслеринден:

Эй, Абатла юйдегини
Къартчыгъача марайдыла,
Хире кёллю кишилени
Мулхар этиб ташлайдыла.
Къатын къойгъан ёмюрюнде
Къатын кёрмез кюннге джетсе,
Юй чачыучу эрлени уа
Къатын-къыз да харам этсе.
Ант этеме сокъранныкъды,
Тюз баш къырдышын алдырыб,
Къойгъанына джалынныкъды,
Джюрюрюкдю ол джалбарыб.
Хар бир юй бийче анады,
Игиде-иги, аманда,—аман,
Кесинг иги болмасанг а,
Джукъ чыкъмаз алмашхандан.
Бек разыма мен элиме
Тюз сёзюмю алгъанына,
Къыйсыкъланы тюзетирге,
Манга джёнгер болгъанына, —
Деб тютюн да сабыр тарта,
Ол силдейди сёзню туура.
Буду Шабатны хапары,
Ол сюеди саулай элин,
Хар бир юйде барды кары,
Сюед мюлкню ёсеригин.
Хар джангыгъа Шабат бюгюн.

Джашдан да иги илешеди,
«Хайыр, хата неди»—деб
Ишни билиб сёлешеди.
Къыш болса, — къош тамада,
Кюз биченде — ол бригадир,
Шабатдан тири мен къартха
Тюбемедим ант этдир.

ПЪЕСА

ТАУЛУНУ ТАНГЫ

[Тёрт джабыулу пьеса].

ОЙНАГЪАНЛА

Алийланы Умар — 24 — 25 джылда
Гюрджюланы Къурман — 36 джылда
Токъмакъ — бай — 35 джылда
Акъчыкъ — джалчы — 25 джылда
Чоппакъ — джалчы — 45 джылда
Мукъуят — аны юй бийчеси — 40 джылда
Афенди — 50 джылда
Токъланы Наны — 30 джылда
Хамзат — 40 джылда
Алийланы Шахым — 33 джылда
Къалай улу Аппа — 60 джылда
Биринчи бай
Экинчи бай
Ючюнчю бай
Кёккёз — 50 джылда
Биринчи джаш
Экинчи джаш
Ючюнчю джаш

Биринчи джабы

Къышлыкъны оргасында балаган. Аны аллында Акъчыкъ, чалкъы таблай тургъанлай, «Къанаматны» джырын джырлайды. Джырлагъанын тохтатыб, бармагъы бла чалкъыны ауузуна тийиб кѳреди, дагъыда джырын айта, таблаб башлайды. Бир кесекден юсюне Чоппакъ келеди.

Чоппакъ. Бичен кѳб болсун, алан! Кимни биченлигиди?

Акъчыкъ. Ой, сау бол, джууукъ бол, марджа! Кимникидими дейсе? Кимни къышлыкъларын теблеб айланнганынгы билсенг, алай эркин сѳлешмез эдинг.

Чоппакъ. Да, теблеб бир да кѳрге эдинг, джылкъыларыммы киргендиле? Салам алейкум!

(Акъчыкъ туруб къолун тутады.)

Акъчыкъ. Уалейкум салам. *(Къошха кириб кетиб, балагандан суусаб алыб чыгъады).*

Алан, сүүсэб болурса? (*Гоппанны Чоппакъгъа береди, Чоппакъ ташха олтуруб, бошагъынчы ичеди.*) Алан, чамдан, накъырдадан аллах айырмасын, къайдан ашхы джолдан келесе, аллыннг къайрыды?

Кисетни чыгъарыб, тютюн бурады, сора кисетни:

Акъчыкъгъа узатады. Ол да бурады тютюн.

Чоппакъ. Аны уа, иги джаш, сен сорма, мен айтмайым. Марджады къайры баргъанын кеси да билген.

Акъчыкъ. Алай деген къалай болады? (*Чакъкъыч бла тютюн къабындырыб, чалкъы табларгъа джарашады.*)

Чоппакъ. Герман урушдан кёб болмай къайтханма.

Акъчыкъ. (*Таблагъанын да къоюб, чалкъысын бир джанына салыб, тюз Чоппакъны ауузуна аралыб къарайды.*) Да сау-эсен кёрюнесе да, къалай ийдиле.

Чоппакъ. Бир да къоркъма, аскерде бир докторла бардыла да, джаранг огъай эсенг чымылтырынг болса да, шкок кёлтюрюрге джарарча кёрселе, нерик тюлдюле.

Акъчыкъ. И, аллах ючюн, керти айт, адам ёлтюренинг болдуму?

Чоппакъ. Иги джаш, бизни ары оюнчакъ ойнаргъа элтмегендиле. Ёлтюрген къой эсенг,

австрицала деб бирлени шындык этиб, кырыб да салдыкь.

Акъчыкь. Сен салдыкьны кьой! Джазыкьсынмай кесинг адам ёлтюралдынгмы?

Чоппакь. Сюнгю бла ичегилеринги тегерге башласа, ёлтюрген кьой эсенг, тишинг бла джыртарса.

Акъчыкь. Къайры баргъанымы кесим да билмейме дегенинги уа къалай ангыларгъа керекди?

Чоппакь. Да тюз айтама. Джалчыгъа не башхасы барды, къалай анда джалгъа джарашса да, анга бирди. Къыйыны чыкьсын ансы.

Акъчыкь. Ха-ха! Алай айтсанга андан бери. Энди бу тегерекде айланьб, Токъмакьдан огъурлу хозяйышны табмаймы келесе? Ха-ха-ха.

Чоппакь. Аны огъуру манга керек тюлдю. Джалымы чыгъарсын ансы. Токъмакь дегенинг кимди?

Акъчыкь. Мени иемди. Мен аты бла кеси аныча бир бирине ушагъанны кёрмегенме. Аны бир джумдурукълары бардыла да, кичиулери джокъ эсе мен билмейме. Ал бурун топлукъ ийсинги бир чыгъаргъынчы айтырын айтмайды.

Чоппакъ. Джалгъа киреме да ол мени тюеди деб къоркъгъан джерим а джокъ эди. Джашчыкъ, сен алай ийнан, сени Токъмагъынга керек болса, анасыны джырын айтдырырма.

Акъчыкъ. Да къайдам, аскерден сакъат болуб къайтханма дейсе.

Чоппакъ. (*Кёзюн кёргюзеди*). Бери къара, онг кёзюме топну огъундан чартлаб акъ тюшгенди, ансы, башха сакъатлыкъ ючюн ийгендиле дебми тураса? Акъ тюшгенни кёремисе. Ышанлар амалым къалмагъанды.

Акъчыкъ. Алай эсе, шохум, бизде сеннге джалчылыкъ табылмайды.

Чоппакъ. Нечик?

Акъчыкъ. Токъмакъ кесинден къарыулу адамны джалгъа алмайды.

Чоппакъ. Да сора андан къарыулу да, къарыусуз да болгъанымы ол къайдан билликди.

Акъчыкъ. Къара шохума. Адети алайды. Ойнагъан сылтау бла тутуб, къарыуунгу сынамай, ёлсе да алмаз.

Чоппакъ. Да аны не къыямыты барды. Муну джыкъмай, кесими джыкъдырсам мангига не боллукъду?

Акъчыкъ. Асыры тынч джыкъгъанын да

алмайды. Ашагъанынгы чыгъарлыкъ тюлсе дейди.

Чоппакъ. Энди уа, джыгра, сен мени ийнанганча кѳргенинге, агъартуу былайды деб, хаман алдаб турлукъ кѳреме.

Акъчыкъ. Къуран, китаб хакъына, алдамайма, керти айтама.

Чоппакъ. Да сени кертинг къалайынгды? Джыкъсам арба ауа эсе, джыгъылсам ёгюз ёле, сора мынга не хыйны излерге керекди?

Акъчыкъ. Сен былай къара! Токъмакъ адам тюлдю, итни терисиди деб мен санга андан бери аны ангылатыргъа кюрешеме. Энди анга джалгъа кирмей болмай эсенг, сен былай эт: ол накъырда сылтау бла сени тутар. Сен кесинги тынч джыкъдырыб къойма. Бир кесекни бел къатдыра тур да, джыгъыл да къал. Майна кеси да келеди. «Аз чалгъанса» деб, мен джазыкыгъа токъмакъларын бир ийисгетмесиң, мен джанлайым. Сен, марджа, мен бираз иш къоратхынчы фыргъауунну сѳзге тый.

Акъчыкъ чалкъасын имбашына атыб, керегин алыб, джанлайды. Токъмакъ келеди. Къамчи сабы бла чурукъ башларын къагъады. Чоппакъ таба мынгайыб,

бир къарагъандан сора аны кѳрмегенча этиб
чайпанлагъа къарайды.

Токъмакъ. Аллыгъыз айланган джерге уруб баргъан болмаса, сиз, шхуурсуз къауум, биреуню джерин теб.лейбиз, зат деб къарамай кѳреме. Аллах сизге рысхы игитда бермейди, ишни къызыуунда иссилеген алашалача айланыб турсагъыз.

Чоппакъ. Салам алейкум. Биченигиз да кѳб болсун! (*Чоппакъ кѳолун узатады, Токъмакъ кѳолун алмайды*).

Токъмакъ. (*Бюсюреусюз*). Алейкум салам! Ишлегенледен иссилегенле кѳб болсала, бичен къайдан кѳб боллукъду?

Чоппакъ. Да ма мен да, Токъмакъ, сени джалчыгъа игилигинги эштиб, джалгъа джарашыр эдим деб келгенме.

Токъмакъ. Қим айтды санга мени игилигини? Сейир иш. Тюзню гырджыны тюзде къалмаз дегенлей, игилигинг окъ атылгъанча джайылыб кете кѳреме. Иги джаш, биз алайбыз. Биз ишлетген да этебиз, къыйынын да табдырабыз адамны. Ансы, мен аллай байланы билеме, Қъалай улу Аппагъа аууз чайкъамды болуб айланган. Аппа уа не, иши джокъ, кючю джокъ. Биреуню селеке этерге табса, анасындан джангы туугъан бир. Неме уа, джалгъа нек киресе?

Чоп пакъ. Юйдегим ауурду. Мен урушда болгъан эки джылны ичине мюлкъюм ичине тюшюб бошагъанды. Сени кибик ашхы байла «юйдегинги бойнубузгъа алабыз» деб, уруш-ха ашырдыла, сёзлерине уа табылмадыла.

Токъмакъ. Ала мени кибик байла болсала сёзлерине да табылыр эдиле. Мени кибик болмаз эдиле. Хата джокъду. Мыдах болма. (*Къолун Чоппакъны имбашына салыб силкиндиреди*). Да шохум сени борбай ышанынг болмаз дейме. Сени ненг чалкъы тутарыкъды.

Чоп пакъ. Энди къуруб къалмагъан эсе, бизни хыршыбыз кишиден тар болмаучан эди. (*Токъман аны тутады*).

Токъмакъ. Къайда, джыйылчы былай бери, бир кёрейик. Ий аман хомух, джатма да, сал ёшюнюнгу, бери иги джыйыл. (*Тутушадыла. Биразны кюрешгенден сора Токъмакъ Чоппакъны джыгъады*). Сизни къарыуугъуз джокъду сора, рысхыгъыз неден боллукъду? Дагъыда бизге адам къыйынын ашагъанла дейсиз. Биз къыйыныбыз, кючюбюз бла табхан рысхыбызны ашайбыз. Хайыр, аллах бермегеннге адам не берликди. Балаганда чалкъы болур. Чалкъынгы сабынгы да иги джарашдыр. Башланган чабырлыкъ барды, кес да кесинге чабырла эт. Терини керек-

сизге зыраф этме. Сиз затны аяулу эте билсегиз бу кюнлеге джетибми айланлык эдигиз?

Джабыу ийилиб ачылады. Биягы балаган. Кечеди Чууакъ кекде джулдузла керюнедиле. Къалай улуу Аппа, Акъчыкъ, Чоплакъ чоюн асылгъан оту къатында олтуруб, ушакъ этедиле.

А к ъ ч ы к ъ. Аппа, айыб этмесенг, санга бир зат сорлукъ эдим.

А п п а. Да, сор.

А к ъ ч ы к ъ. Санга юч джыйырма джыл болгъан болур да?

А п п а. Болгъанды.

А к ъ ч ы к ъ. Энди аны нек сорабыз десенг...

А п п а. Юйдегинг нек джокъду деб сорлукъса. Билдимми?

А к ъ ч ы к ъ. Билдинг. Аппа, сен былай жарыкъ адам болгъанлайынга, къатын алмай, юйдеги къурамай къалай тургъан болурса? Бусагъатлада да кёбледен эсе чырайлыса сора.

Ч о п п а к ъ. Ант этдир керти айтады.

А п п а. (Ахсынады). Ким билсин, бир эсрик хаулени иши башхады ансы, джашла, мадары болуб, юйдеги къурааргъа суймеген болмайды. Энди мен сизге джашаууму ай-

тайым. Аны оюмуң кесигиз этерсиз. Огъесе къояйыкъ, джашла мыдах боллукъсуз.

А к ъ ч ы к ъ. Аллах ючюн айт.

Аппа. Сегиз джылымдан башлаб джыйырма джылым джетгинчи эл мал кютгенме. Муратым бай болургъа эди. Алай а не кюрешдим эсе да, бир джукъгъа ушарлай мюлк къураялмадым. Мен аллай бир заманны, кечем кюцюм да туюлюб, дагъыда бирин бирине джетдиралмай айланган заманда, ат белинден тюшмегенле, байдан бай, онглудан онглу. Ма анга ачулана да, мен самаркъау джырла эте, аны да ким болса да эште да, самаркъаулагъаныма джетдире, алай бла да биразны бардыкъ. Билмей тургъанлайыма элни онглусу, маңга тушман болду. Тамам да тутдурургъа башлагъанларын ангылагъанымда, сау юч джылны хаджирет болуб, къачыб айландым. Байладан къайры къутуллукъ эдинг. Бир кере тутдуруб, тёрт джылгъа, аны ызындан юч джылгъа каторгагъа ашырдыла. Тутмакъдан борбайым юзюлюб къайтханымда, эки-юч джылны малчы къошлада кечиндим. «Эй, мында мени джашауум болмады да дегенни айтдым да, адамла къатыш Тюркге кетдим. Тюркде да, башхасы джокъ, мындача: ким бетсиз, ким иймансыз эсе, онгсузну

кыйынын кесипе ашау этиб, ма былай. Огъай, битерге башлагъанма, ызыма къайтыб биягъы къошлагъа бир джетмей эсем, дегенни айтдым да, Тюркден ызыма къачдым. Мен Тюркден ызыма къайтханымда, 50 джылым толгъан эди. Тюзюн айтайым. Алкыйи юйленирге умутум юзюлмеген эди. Деккушладан бир къызгъа тилим джараша да бир келди. Ол да манга буюрулган болмаз эди, ишим тюзелмеди.

А к ъ ч ы к ъ. Мен ангыламайма, Аппа. Ол къадар кыйынлыкъны чекген сени кибик адамгъа бу чамны, накъыр даны айтыргъа джюрек къайдан табылады.

Аппа. Балаларым, сиз мени ауузума къарамагъыз. Ол кюле, ышара тургъанлай, мени джюрегим джылай турады.

Ч о п п а к ъ. Нек?

Аппа. Кесими джазыкълыгъыма. Кесимден къалса, сизни инджилгенигизге. Балаларым, ичигизде къалгъан сѣз болсун, къолумдан келсе, манга бу кюнню джетдиргенлени джик дегенлерин къалдырмаз эдим.

Ч о п п а к ъ. Да нек? Байла сени къалай бек сюедиле! Сен къонакъ болуб келсенг, джангыз бир бай, санга къурманлыкъ этмей,

сени бир эки кюнню сыйламай джибермейди. Огъай, байла сени бек суюдиле.

А п п а. Кёлюнгмюдю? Джангыласа, иги джаш, джангыласа. Байла бурунлары бла суу ичмейдиле. Эки кере кёмдюле, дагъыда каторгадан къайтыб келдим, ёлмедим. Энди байла мени джутуб къойгъан алай тынч бол магъанын билиб, кёзбаугъа тюзелгендиле. Джутдан ёле тургъан, къызгъанч бай да, башына сый, намыс излейди. Самаркъау джыр этиб, аты аман бла чыкыгъандан эсе, бир токълу къорасын дейди да, кёзю кыймай тургъанлай, манга къурманлыкъ сояды Мен къошха келген кесекге, джалчыларына иеле къалай иги болгъанларын сиз бир кёрге эдигиз? Манга союлгъан къурманлыкъдан ала ны тамайгъанларын бир кёрге эдигиз. Мени ышаргъаным, кюлгеним, самаркъауум да сизге, аякъ тюбде къалгъан джазыкълагъа, бир себеб болур ючюндю, ансы, джашла, мени джюрегим джырламайды, джылагъан этеди. Къалайды сизни иегиз а? Токъмакъны дюрген хапарын эштеме.

А к ъ ч ы к. Айтчы, Чопнакъ, бир хапарынгы.

Ч о п н а к ъ. Къой, Акъчыкъ, айыбды, аны песин айгаса.

А п п а. Айыб эсе, Токъмакъ уялсын, айт, Чоппагъ, тартынма да.

Ч о п п а к ъ. Аллах айыб этге эди ма бу Акъчыкъгъа. Джалгъа джарашыргъа келгенлейме, «Токъмакъ тутуб кючюнгю сынагъан этерикди, джыкъдырмасагъ джалгъа аллыкъ тюлдю» дерге къалды да, кертда дедим да, кесими джыкъдырдым. Артда уа Токъмакъ мени керти да къарыусузгъа санагъан болур эди, чалкъыда бир кюн джибиб, сууукъсурагъанымда, отчукъ этиб, юсюю кебдире тургъанлайыма, Токъмакъ келди. «Аллай, быллай ит джалчы, Тегенемде тойгъаныгда, ишлемезинг келе болур дейме!» Деб, гугурукча юсюме секирирге къалгъанында, сермеб алдым да, ариу тубюме салдым да туюдюм. Къарнына тобукъну, тобукъну джетдиргенимде, тамам сабий кибик джалынды. Акъчыкъ аны хапарын айтады. Энди, Аппа, аны дертин эгиб, Токъмакъ джалымдан кесер деб ичимде джаным джокъду.

А п п а. Ха-ха-ха, бек алапат этгенсе! Энди сен къоркъмай ишле, андан арысын манга къой. Мен, не этмесем да, Токъмакъны толу джалынгы юсюне похта бау къошарча этерме.

Ч о п п а к ъ. Аюнге «мени туюгинги кишиге айтма» деб, бир бек тилегенди. (*Тышындан селешген тауушла келедиле*).

А к ъ ч ы к ъ. Ба-ба-ба, кѳан джауду да кѳалды. Бай тенглери бла «Токѳмакѳ кѳайдан эсе да келе турады. Майна, кѳарачыгѳыз, атладан тюшдюле.

А п п а. Энди сиз бугѳунугѳуз. Чырпыланы артына киргиз да, кѳулакѳ салыб туругѳуз. Сора не болса да кѳрюрсюз.

Чоппакѳ бла Акѳчыкѳ кетиб ташадан кѳарайдыла.

Юч бай пѳтери бла Токѳмакѳ келеди. Тѳртюсю да эсирибдиле.

Т о к ѳ м а к ѳ. Джашла, бизни кѳошха сыйлы кѳонакѳ келиб турады да. О салам алейкум, багѳалы Аппа.

А п п а. Алейкум салам. Кѳайдан ашхы джолдан кечикгенсиз. Келигиз отха джылыныгѳыз. (*Олтурадыла*).

Т о к ѳ м а к ѳ. Кѳалайды, Аппа, саулугѳунг? Биз сорлукѳла бары иги тынч эселе.

А п п а. Джокѳду хата.

Т о к ѳ м а к ѳ. Джашла уа кѳайдадыла?

А п п а. Кюндюз джыйсакѳ бичен ууалгѳан этерикди, ай джарыкѳда дырыныбызны джыйыб кѳояйыкѳ, деб, кетгендиле.

Т о к ѳ м а к ѳ. Джалчылагѳа хыны этген-

леге мен сейир эгеме. Ма, кёремисе, мени
адамларымы. Мен алагъа игиме да, манга
кече бла ишлейдиле.

Акъчыкъ бла Чоппакъ чырпыланы артындан
къараб ышарадыла.

Т о к ъ м а к ъ бла нёгерлерн. (*Бир аууз-
дан*). Аппа айтычуларынгы бир айт. Энди
уа джыр этиб, къайсы байны юйюн къурут-
хан болурса, бир эштейик.

А п п а. Эшта, эшта, манга аллай заман
къайда.

Б а й л а. Къойчу, Аппа, сени джырчы
къабчыгъынг къуру болмаучанды.

А п п а. Да сизни кибик сыйлы адамланы
кёлюне джетер ючюн, бир зат айтайым, эжиу
этсегиз.

Б а й л а. Айхай этербиз, айхай этербиз.

А п п а. (*Джырлайды*).

Тюлкю къайнайды, устад лагъымгъа,
Хар хыйла анга мадарды,
Борсукъ киргенди тюлкюге джалгъа,
Тюлкю суюндю, ышарды.

Биягъы кеси, тартмай болмайды
Ол тюлкю, хыйла сырына,
Борсукъ чыдады, бек кёб да тёздю
Тюлкюню этген зоруна.

«Къошда азыкъны нек къурутаса,
Асыры кеч нек тураса,
Сен итден туугъан аллай ит борсукъса,
Биченни аз нек чаласа.

Къоймад борсукъда бир тѣзюм ышан,
Тутдурду борсукъ телисин,
Айырды борсукъ ариу къуйругъундан,
Тюлкую халкъгъа нечик кѣрюнсюн.

Джукъларгъа къоймайд ой джарыкъ
кюнюм,

Джай ол бир эртде атады,
Ой тюлкую, тюлкую, къуйрукъсуз тюлкую,
Тюлкую къуйругъунг къайдады?

Б а й л а. Бар ант этдир, биягъы Аппа, энди
уа кимни бетин джояргъа башлагъанса? Ал-
лах ючюн, кимге этгенинги бир айт.

А п п а. Эшта, эшта, кишиге да этмегенме.
Кесим алай бош джарашдыргъанма.

Б и р и н ч и б а й. Аппа, айта эсенг, бир
иги къой береме.

Э к и н ч и б а й. Мен ючню да берир эдим.

Ю ч ю н ч ю б а й. Чорт с ним, бир саулуку
ийнек береме. Только джырны кимге этилге-
нин бир айт.

А п п а. Джашла, бусагъатда кимге этилге-
нин айтмай бир турайым. Ким билсин, бара-

баргъан заманда айтыргъа керек болургъа да джарар.

Т о к ъ м а к ъ. Джашла, кѳююгъуз кеси айтгъмай эсе. Уллайгъан адамны алай кысмаыз. Аппа, агамы джаны ючюн бюгече сени юйюбюзге элтиб бир курманлыкъ этмей амалым джокъду.

А п п а. Бек сау бол. Энди кеч да болгъанды. Бюгече былай къалайым. Тамбла боллукъну уа кѳрюрбюз.

Т о к ъ м а к ъ. Огъай. Мен багъалы кѳнагъымы балаганда кѳюуб кетерик тюлме.

А п п а. Хата джокъду, бюгече мен былай къалайым.

Б а й л а. Хайда алай эсе, Аппа, ашхы кечели бол. Бизни элге келгенинг болса, кѳнакъ болургъа унутма. (*Кѳол тутушадыла*).

А п п а. Кѳрюрбюз.

Байла кетедиле. Бир кесекден Токъмакъ
къайтыб келеди...

Т о к ъ м а к ъ. Аппа, аллай бирни билмеген тели мен тюлме. Сен мени джыргъа салыб, самаркъау этерча не аманлыгъымы кѳргенсе?

А п п а. Манга этген аманлыгъынг джокъду. Джалчыларынга да алай болсанг, кѳоркъма, джыр тышына чыкъмаз.

Токъмакъ. Хайыр алай эсе, Аппа, ашы кечели бол, мен джарар джеринг болса, уялмай айт. (Токъмакъ кетеди). Акъчыкъ бла Чоппакъ чырпыланы артындан чыгъыб, къарынларын тутуб, харх этедиле. Аппа да алагъа къошулуб кюледи).

Акъчыкъ. Хай-хай-хай, Аппа, джауум да сени аузунга тюшсюн. Ол мен къалтыраучу Токъмакъны киштик этиб къойдунг да.

Аппа. Хата джокъду. Мен аны кибик кёб къуйрукъсуз самырны кёргенме. Джашла, эжиу этигиз. Джагъайланы Майылны джырын айтайым. Мен ёлюб кетгинчи, байлагъа даучума. (Джыр).

(Джабыу).

ЭКИНЧИ ДЖАБЫУ.

Хурзукда бек алакат джасалгъан юй. Хамзат, Кеккёз, афенди олтурадыла.

Афенди. Балам, ахырзаман джууукъ болса, адамла аллахны ташлайдыла. Алай а аллах «сен мадар этсенг, мен къадар этерме» дегенди. Токъмакъ киреди. Ма Токъмакъ да келди.

Токъмакъ. Ассалам алейкум.

Хамзат. (*Ерге кѳобуб кѳол тутады*). Олтуругѳуз. Мени заманым джокѳду. Кѳѳюу не да болджал салыргѳа болмагѳан ишни юсюнден келгенме. Ушатсагѳыз, башлайым.

Афенди. Башла, джаным башла. Игилек бла башла.

Хамзат. Кесигиз билгенден, атасы баласына ышаныргѳа болмагѳан бир заманла келгендиле. Туугѳанынга туура айт дейдиле. Сиз барынг да шериятны адетинде мени ызымдан ант этиб, джумушуму алай айтыргѳа зиним барды.

Джыйылгѳанла. Айхай этейик ант.

Хамзат. Мен айтханны кѳайтарыб айтыб барыгѳыз. (*Окѳуйду*). «Кѳуранны, шериятны аты бла мен ант этеме (*кѳайтарыб айтадыла*), былайда эштген бир сѳзню не джууугѳума, не халал тенгиме айтмазгѳа (*кѳайтарыб айтадыла*). Мен ол антны бузсам, аны айтхан аузума кѳурт, кѳумурсха кѳозлаб, саулай халкѳны ириятын эки дуняда да чегейим. (*Кѳайтарыб айтадыла*). Антха кѳошулмазгѳа сѳйген, кесине базмагѳан бар эсе, айтыгѳыз, кѳошулмазгѳа эркинсиз.

Афенди, Токѳмакѳ. Эшта, эшта,

бизден айырылыб башына энчи кюн излери
адам ичибизде джокъду.

Х а м з а т. Антха барыгъыз кьошулдугъуз
да?

Б а р ы с ы. Кьошулдукъ.

Х а м з а т. Энди иш былайды. Эресейде
оноу къаяры шхууурсузну кьолуна тюшгенин
билесиз. Ленини буйругъу бла бери уллу
Къарачайгъа Алийланы Джашыуну джашы
Умар келликди.

Т о к ъ м а к ъ. Нек келеди? Не атасыны
башы барды мында.

Х а м з а т. Сизни, бизни ата, бабаларыбыз
кюндюз тынчаймай, кече джатмай джыйгъан
мюлкюбюзге джаланбыдырланы атындан
даучу болуб келеди.

Б а р ы д а. Эшитчи хапарланы. Сора, сора?

Т о к ъ м а к ъ. Ала къарышларын кюннге
къыздырыб айланган заманда мен бауурум
бла джер сюрюб этген мюлкюме неликни
Чоппакъла бла Акъчыкълагъа берми дейди-
ле? Ха-ха-ха!

Х а м з а т. Хайыр. Токъмакъ, айыб этме,
сен мюлк джюрютюрге менден уста болурса,
алай а политика деб да бир зат болгъанын
унутма. Афенди, Токъмакъ, кёзюгюзге алай
кёргюзюгюз: тамбла, Токъмакъ, айтханча,

Акчыкъла бла Чоппакъла властны, законну аты бла джеригизге, мюлкюгюзге иелик бюгонден ары бизге кечеди дерикдиле. Ёзгени къой, аны кёзюгюзге кёргюзюрге да къоркъуб турасыз.

А ф е н д и. Тоба де, тоба де.

Токъмакъ. Да нек турадыла, келсинле. Тейри мюлкюнгю бер деб айтхан тилни, кимники болса да, арты бла кесиб алмай къоймаз эдим.

Хамзат. Былагъа къара. Саулай джер джюзюн къалтыратыб тургъан Николай патчахны тахтадан тюшюргенле Токъмакъны мюлкюн сыйыралмазла деб къалай айтайым.

Токъмакъ. Хайыр, мюлкюбюзню сыйырдыла дейик. Кесибизге уа не ашхы. Қъалай кечинникбиз?

Хамзат. Сёз ючюн орус байланы алыб айтсакъ, тирилери тыш къараллагъа къачыб къутулгъандыла, къачалмагъанлары уа тюненеги джалчыларына джалынчакъ болуб айланадыла.

Токъмакъ. *(Гёрохун чыгъарыб столну урады)*. Ол болургъа амалы болгъан зат тюлдю. Мен къулакъларым эштгеннге ийнан майма.

Х а м з а т. Токъмакъ, олтур. Биз да ол болмаз ючюн кюрешибиз.

Т о к ъ м а к ъ. Сен ачыкъ айт, мен не этерге керекме. Пелах бары да джалчы, джарлы деген шхуурсузладан эсе, тамбла огъуна джюз атлы къураб чыгъайым да, сора бир кёрейим. Керти айта эселе, ала мени мюлкюмю сыйырырла, не да къабукъларын алыб къайтырма.

Х а м з а т. Сен тамам джанауалгъа джетген заманда этиллик ишлени айтаса. Ары дери бош турургъа боллукъ тюлбюз. Тамбладан, бюрсюкюнден кечге къалмай, Умар нёгерлери къатыш келиб, юч ёзенни да терси не бурургъа башлагъанды.

Т о к ъ м а к ъ. Умарны он джаны бар эсе да, аны манга къоюгъуз.

Х а м з а т. Эй, Токъмакъ, Токъмакъ, ол сени ишинг тюлдю. «Агъачны кесинден чюй эгиб джарадыла». «Бай Токъмакъ Умарны ёлтюрдю» деб хапар чыкъса, «Джарлыланы ёкюлюн ёлтюрген байладыла» деб, къобсала, бу ёзенде бизге джашау къалмаз. Токъмакъ! Сен айтханча этиб, 1905-чи джылда орус патчах да кёрген эди, бюгюн, иги джаш, барыбыз аны отуна джаныб айланабыз.

Токъмакъ. Мен сизни ангылайма.

Хамзат. Ашыкъма, ангылатайым. Биринчиси, байла эндиге дери этиучю кызыгъанчлыгъыгъызыны кьоймасагъыз, боллукъ тюлдю. Аны айтханым, джарлыладан, джалчыладан атлыла кьураргъа, кийиндирирге, ашларын, сауутларын табдырыб, кьошчу самырланы чабдыргъанча, керекли джерге чабыра туругъа керекди.

Афенди. Токъмакъ, ангыладынгмы? Ансы сен гугурукча кеси ёшюнюнге асыры кёб базаса.

Токъмакъ. Афенди, мен сен болмагъанма. Джалчыларын ашдан ёлтюре тургъанлай, аллах байны джарлыны да тенг джаратханды деб ауаз бере туругъа. Меники ачыкъды. Джарлы бла джалчы итча бир затды: кьуй ашын тегенеге, этдир кереклинги. Ала бизге тенг болургъа амал джокъду.

Хамзат. Мубарекле, урушургъа таб заман сайламагъанбыз. Ишни юсюнден селешейик. Айтханымча, байланы джашларыдыла деб бояуу чыкъмазчаладан бир кьауум атлыны не керегин да табдырыб, хазыр тутаргъа керекди. Умар бла джёнгерлери келир кюннге, ариу болса ариу бла, болмаса, эрши бла, аланы ууларын халкъгъа сингдир-

мезге керекди. Мадар болгъан къадар къоркъутуб, ызларына къайтарайыкъ. Алай болмай, сёз джамагъатны арасына тюшген болса, анга да хазыр болургъа керекди. Сен да, афенди, мен эштген хапарлагъа кёре динни кючюн хайырландырмайса. Аны амалтын адамла динни, ахыратны да унутуб, айланадыла. Уллу гитче да «дин къазауат» деб тохтарча большевиклени аллай бетден кёргюзюрге керек эдигиз. Бу межгитлени, афенди мубареклени, азанчылары не ишлеб айланганыгъызыны мен билмейме.

А ф е н д и. Керти айтаса, джаным, керти айтаса. Айхай да бизни ичибизде да джарлы къауумла большевиклеге джан басадыла.

Х а м з а т. Хайыр. Энди ангылашынмай не къалды? Джюйюсханла?

А ф е н д и. Аллах айтса, байлыкъ шерият да бизни джаныбызда бола тургъанлай, биз тюкючабыр Джашуну джашына дженгирмезбиз.

Х а м з а т. Ол кеси болса уа дженгдирмез эдик. Тохта, Алийланы Таукъанны ёлтюргенбиз да, энди Умардан сора, джарлылары ёкюлю джокъду дебми турасыз. Джангыласыз, мубарекле. Мен Къарачайда шериятха, законнга къоркъуулу адамлары список этиб

турама. Билмегенле билигиз. Ма ала: Алийланы Умар, Халилланы Сеит, Токъланы Наны, Хасанланы Магомет, Алийланы Шахым, Халкёчланы Къанамат, Батчаланы Магомет, Исмаил, Шогъаиб, Орусланы Мудалиф, Айбазланы Магомет, Аджиланы Аубекир, Текеланы Рамазан, Хасанланы Алий, Хубийланы Ислам, Иммолат, Къууатланы Рамазан, Гюрюкланы Али-Солтан, Хаджичикланы Солтан, Къобанланы Хаджи Алий, Биджиланы Азрет, Текеланы Рамазан. Быланы хар бири, джюзлени ызларындан тизе биллик адамладыла. Эй, мубарекле, бу джол аягъыбыз бир тутха эди ансы, бу аты сагъынылгъанланы джик дегенин къоярыкъ тюлбюз.

Токъмакъ. Аны уа Хамзат керти айтады. Этерибиз алайды.

Хамзат. Къарачайны байлары энди былайда да бир хомухлукъ этсек, хурейишли генералланы аллында не сыйыбыз, не намысыбыз къаллыкъ тюлдю. Шерият, закон хорларыгъына уа мен ийнанам. Эсигиздемиди. Кърымшаухал улуна генерал Хвостиковну джазгъан письмосу? Унутхан бар эсегиз, тадай сёзюн эсигизге салайым: *къагъытчыкъны чыгъарыб окъуйду*).

«Сизни ташкёпюрчюлеригиз мени къазакъ-

ларымы мараб туруб, учхара джерде кырыб кетгендиле Къарачайлыла, болушур орнуна, акъ аскерге заран келтиредиле Дууутчулары-гъыз а акъ аскерни джумушу бла Согъумгъа баргъан адамларымы иймей тыйгъан этедиле.. Мен тюнкем тауусулуб, уруш этген заманда, таулула мени сыртыма бугъунуб, сейирге къараб, коммунистлеге джан басыб турасыз».

Мубарекле, бу сёзле бизге ёлген кибикиле.

Барысы. Ол алайды, алай а коммунистлеге джан басабыз дегени ёббе-ётюрюкдю.

Х а м з а т. Да бизни, инаралланы ичибизден суйгенден сора, хайырыбыз болмай эсе, Къарачайны акълагъа заранын тыймай эсек, Хвостиков алай айтмай, къалай айтырыкъды?

(Д ж а б ы у).

ЮЧЮНЧЮ ДЖАБЫУ

1920-чы джыл. Ташкёпюрге Чоппакъны юю. Мукъуй юй джумуш этиб джюрюйдю. Чоппакъ нени эсе да джонады. Эшикдеп Акъчыкъ киреди.

А к ъ ч ы к ъ: Салам алейкум, Чоппакъ. Базар этиб къайтханлы уллугъа кетиб къалдынг дейме. Джангыз тенгинги джокъламагъанлы къаллай бир болду.

Чоппакъ. Алейкум салам. Уллугъа кетер кюн бизге къайда? Ант этдир, сатыуубуз да сатыу болмагъанды.

Акъчыкъ. Нечик.

Чоппакъ. Бузоулу ийнекни эки машок унга бериб келеме.

Акъчыкъ. Къыз чыгъарасыз дегенлери уа неди?

Чоппакъ. Къайдам. Тёбентин келген къу-
угъунданмы къачайыкъ, къызмы чыгъара-
йыкъ, марджады билген.

Мукъуят. Эки ийнекни бирин будай ун-
нга бергенибиз аны ючюн тюлмюдю. Ансы
бизге будай гырджын ашар кюн къайда.

Акъчыкъ. Да нек ашамайсыз будай гыр-
джын. Аллай къызны аллай къалымы болур-
гъа керекди.

Мукъуят. Сейирсе сен, Акъчыкъ. Къалым
берир къарыулары болгъанла сени къызынга
турсунадыла дейди, хо. Бизге урунган да
кесибиз кибик бир джарлыды.

Чоппакъ. Неме уа, Акъчыкъ, Къурман
къайда кечиннгенин бир билир эди. Бир оноу
сорайыкъ деб барсакъ, хаман юйлеринде ки-
рит. Джар басарыкъ элни къулагъы сангы-
рау дегенлей, тура болурбузму, Къурманнга
бир оноу сорургъа керек эди.

Акъчыкъ. Чоппакъ, сейир этеме сеннге. Борбайынг барды, ётюнг а джокъду. Къурманны алтын чынлыла къууалаб айланганларын, къатыны Нурсият дорбунлада бугъунганын саулай Ташкёпюр ауузгъа алгъан заманда, сен да хапчюк табханынгы арбагъа джюклеб, башынг къайгъылыса. Айтчы энди, биз да бир билейик, ол сени ызынгдан къууалгъан ким эсе да.

Чоппакъ. Аны манга сорма да, майна афендиге сор.

Эшикден Гюрджюланы Къурман киреди.
Бары секириб ёрге турадыла.

Къурман. Юйге игилик.

Бары. Келгеннге да игилик. (*Саламлашдыла*).

Чоппакъ. Айтылгъан джерге ашхылыкъ деб, Къурман, къалай керек заманда келиб къалдынг.

Мукъуют. (*Джыламсыраб*). Къурман, аурунгалайым! Тюб болгъан юйча, юйюгюзге кирит тагъылыб къалды да. Къой ауузундан чёб юзмеген огъурлу юй эдигиз. Кимге не хата этген болурсуз. Бир оноу керек болса, санга сора эдик. (*Олтурадыла*).

Курман. Барынг да иги тынч эсегиз? Мукъуй, юйюнде олтурургъа мадарын табыб,

квачхынчы киши да болмайды. Э-эй, Мукъуй, джумушубуз халкъгъа хайыр болгъа эди ансы, юй-арбаз деген затла бошдула.

Мукъуят. Къурман, сен эркишисе да чыдайса, сени амалтын ол джарлы тиширыу-унга, Нурсиятха, джетген кыйынлыкъны къалайгъа сыйындырыргъа билмейме.

Къурман. Кыйналмагъанлай, тиширыубаш да инджимегенлей, халкъны джумушутынмайды. Аджалсыз, ачыусуз революция болмайды.

Чоппакъ. Къурман «реуалючия» деб неге айтдынг?

Къурман. «Реуалючия» тюлдю, революцияды. Алай деб сени кибик урунганла сауут кюч бла, адам джегнучюлени оноун тайдыргъанларына айтады.

Мукъуят. Эшда, эшда, ол мыкалайланы, ол мырзакъулланы дженгер кюч къайда.

Къурман. Дженгербиз, Мукъуй, дженъербиз. Ол арбада хапчюкле уа неледиле?

Мукъуят. Къурман, аурууунгу алайым, бизникиледиле. Сенден алгъа ёлейим, бизге бир оноу эт. Джөгетейден Уллу Къарачайгъа къачыб баргъан джууукъларыбыз джолдан къайтыб, бюгече бизде эдиле. Бизни да ма былай сагъайтыб кетгендиле. Не этерге билмей, ёрге сюелиб къалгъанбыз.

Къурман. Аллай мюлкюгюз бар эсе, къачаргъа керексиз. Не джашыруу, большевикле байланы суймейдиле.

Мукъуят. Бизден кѳб бай болмасын, огъесе, Къурман, сени къаргъагъан.

Чоппакъ. Былайда бир зат барды. Къурман, мени дин ахлылыгъымы сен билесе. Кешеюкле эки динни бирине да сыйынмагъан бир ачы адамладыла деб алай эштебиз.

Къурман. Сен большевикни кѳзюнг бла кѳргенмисе?

Мукъуят. Тоба де джаным, тоба де. Аллах кѳргюзмесин аланы, бир бусурманнга да. *(Къурман ышарыб, Акъчыкъгъа кѳз кысыды).*

Къурман. Мен а алай эштгенме, эринг кесинг да большевикле бла бек татлы джашайсыз деб.

Мукъуят. Акъчыкъ, Къурманны бу сѳлешгенине не дейсе?

Акъчыкъ. Да, керти айтады. Кърымшаухалланы Мурзакъул сизни ким болгъаныгъызы таныса, джангыз бир кюнню джашатмаз эди. *(Мукъуй бла Чоппакъ бир бирине къарашадыла).*

Къурман. Керти айтады. Аны Кѳккѳз не-

да Мырзакъул билселе, къамчи ийисигизни чыгъарыр эдиле.

Мукъуят. Тоба накъырда эте турасыз экиннг да ансы, сохандан, сарсмакъдан да тазабыз, уу аллах.

Акъчыкъ. Огъай, ол шагъатлыкъы бизден табаллыкъ тюлсюз.

Мукъуят. Нечик, не ючюп, не затдан къараб айтасыз? Тоба, огъай.

Къурман. Сиз бошунагъа тоба этесиз. Ма мен, мен, сизни биринчи шохугъуз — Къурман-большевикме.

Мукъуят. О-о-о, не айтады деб турама. Тоба, большевикле сенича болсала, джанымдан юлюш этер эдим. Эшда, эшда, ала ахырзаманны мыртазакъларыдыла.

Курман. Акъчыкъ, мени большевик болгъанымы мени мубарек шохларыма бир аңылат.

Акъчыкъ. Къурман керти айтады. Ол огъай, мен да большевикме.

Мукъуят. Къурман кешеюк болгъанны къой, кезюннгден айтабыз деме, Ташкёпюрде сенден иги адам джокъду деб турабыз. Сора сен большевик къалай болур эдинг. Бизни къозургъа эсинге тюшгенди да айтаса ансы. Сени бизнича джарлылагъа турсунуб селеш-

генингѣ да сейир этебиз биз. Илешдиресе да барабыз ансы, сен кѣрген бу элде башын кечиндирген бир юй бла тенглик джюрютюрге базмайбыз.

Чоппакъ. Къурман, мени кесинге тенг этиб сѣлешиб башласанг сейир этеме.

Мукъуят. Керти айтады. Бу юйде хаманда аны айтханлай турады. Бизни кибикледен Къурманнга не барды? Окъууда окъууу, адамлыкъда адамлыгъы, эл ичинде намысы, кеси элни бир сыйлы устазы дейбиз бир бирибизге.

Чоппакъ. Айыб этме, Къурман. Биз былайчыгъын ангылаялмайбыз.

Къурман. Бизни къой да байла, борбайлыла бла шохлукъ джюрют, дейсиз манга энди, алаймыды? Ала, Хаджибекир зат, мени тенънге санаб къошмагъан эселе уа. Ол заманда мен кесими алагъа зор бла тагъаргъамы керек эдим.

Мукъуят. Тоба огъай, бек къошарыкъ эдиле. Ташкѣпюрге, тоба, сенден сыйлы адам а джокъду. Сенича окъууу къайсы байны болгъанды?

Къурман. Не сыйлы эсем да, мени атым да хашкенди. Окъууум! Окъуу меннге нечик табылгъанын, Акъчыкъ, былагъа бир айтчы.

Акъчыкъ. Тенглериини лагъымлары бла киргенди Къурман окъуугъа.

Къурман. Акъчыкъ керти айтады. Хурзукда Байрамукъланы Умар кибиб тенглериини мадары болмаса, окъуу алыр умутум джокъ эди. Алгъа оюн бла, накъырда бла башлагъан чам керти болуб къалды. Келигиз не боллукъ эсе да, бир кёрейик, дедиле да, манга «байны джашыды» деген документ джарашдырдыла. Къоркъа-къоркъа барсам да, аны бла кириб кетдим окъуугъа.

Акъчыкъ. Сиз, байла, онгула аны билмейдиле дебми турасыз. Биледиле. Муну адамлыгъына сёз табмайдыла да, кёзюнде чёкдюралмайдыла, ары бурулгъанлай а, не айтханларын билемисиз?

Къурман. Уялмагъан буюрулмагъанны ашар деб, кёремисе аны, фитнесыкъ, бла алгъан окъуууна базыб, къадыр къулагъын атаха ёлчелей эди деб, ол аман да кесин бизге джалгъаргъа кюрешеди, дегенлерин билеме.

Мукъуят. Ай мен джазыкъ, ол айрылыкъгъа бир къара. Тоба, Къурман, сеннге чурум табхан гаккъда тюк излегенчады.

Чоппакъ. Ант этдир, Къурманни ишленмеклиги аланы биринде да джокъду.

Акъчыкъ. Гаккыда туюкню сиз табмагъан-
тыкъгъа, газ-газла табадыла.

Къурман. Мукъуй, коммунистме деген-
нимде, отдан келек кие эдинг да, энди ийна-
нырча болдунгму?

Мукъуят. Оу-оу, не айтады деб турама.
Ийнанмазма тоба, ёмюрде.

Акъчыкъ. Сора нек?

Мукъуят. Сора бусурман адам кешеук
къалай болур эди?

Чоппакъ. Мен тутхан дин бла ант этеме,
болур деб мен да ийнанмайма.

Акъчыкъ. Чоппакъ пенча бусурман боль-
шевик болуб айлана эсе, аллай бир игилиги-
биз болгъа эди.

Къурман. Акъчыкъ керти айтады. Кав-
казны саулай миллетлери Совет властны
джанындадыла. Аны къой, ма былайда Исси-
сууда къарачайлыла Аджиланы Аубекир,
Байрамукъланы Умар, Хабичланы Ахыя, да-
гъыда алача кёбле Кочубейни джити бёрклю
Къызыл аскерчилерини бири болуб, байланы
мукъут ийислерин чыгъарыб айлангандыла.

Мукъуят. Ах мен джазыкъ.

Къурман. Алийланы Умар а? Бусурман
динни андан иги араблы да биле толмаз.
Къарачайны биринчи коммунисти олду да.

Тебердиде, Халилланы Сеит дагыда аныча джюзле Ленинни партиясындадыла.

Акъчыкъ. Мукъуй бла Чоппакъ не бек чарласагыз да, Къарачайны маджал джашлары коммунист болуб бошагъандыла. Халкъ да аланы джанындады. Сиз а Чоппакъ, Мукъуй, бу акъылыгыз бла къачаргъа керексиз.

Къурман. Керти айтады, талай кюнден Къызыл аскер Ташкёпюрге кирликди. Большевиклени кимле болгъанларын сизге иги сингдиргенча кёрюнедиле, сизни къоюб кетерик болмазла. *(Адамла кюледиле)*.

Мукъуят. Тоба, мен къачсам да, сокъураныр джерим боллукъ тюлдю. Джангыз ийнекди да, къайсынга къойсам да къарарыкъсыз.

Акъчыкъ. Да къайдам, джангыз ийнекни да къоюб кете эсегиз. Байла уллу Къарачайгъа алтынла бла кюмюшлерин къачырадыла, сен а неми къачырыб келгенме дериксе? Мени да большевик болгъанымы унутма.

Мукъуят. Мен хариб, барынг кешеук болуб тура болурсуз дейме?

Къурман. Джашла, Чоппакъ бла Мукъуй кибик къарангыланы не билейим ансы, бусагъатда Совет властны джанына аумаз-

лыкъ таулуну мен кёрмейме. Учкулан, Теберди, Мара ёзенлеге айланыб, Чоппакъ, Мукъуйча адамланы кёзлеринден бауларын тешерге керекди. Ол байлагъа чапчы болуб айланыган Джатдай да, былачады. Байланы этегине тагъылыб, кесин алдатыб айланады. Мырзакъул, Хырхаланы Кёккёз (Бла Даут мюлк джерлери ючюн сауут такъгъандыла. Джатдай да, баргъан суугъа джалгъан суу деб, кеси джазыкъ болгъаныны юсюне, сауут алдырама деб, талай туюкю чабырлыны джазыкъ этерге башлагъанды.

Акъчыкъ. Къурман тюз айтады. Халкъны кёбюсю Ленинини джанындады. Нарсана тегерегини 400 — 500 малчысы джыйылыб, акъ абычарланы тоноуулларындан тарыгъыб, Москвагъа пращанна джазгъандыла.

Къурман. Къарангы малчыла алай этиб тохтагъан заманда, Уллу Къарачайда бир къауум дуркъучу халкъны мыйысын чайкъаргъа умут этеди. Бу джай Къызыл аскер бла баргъанымда, кёрдюм. Былай къараб турсанг, газгазла, кюнлюле кишиге сёз джетдирмей, халкъны кёзюн бир тюрлюле байларгъа, миллетни къой сюрююню джардан секиртгенча, этерге излейдиле.

Мукъуйят. Мен къурман болайым, Наныу

сени ауузунга. Хабджюкклерибизни арбагъа джюклеб тура эдик, кел, киши, къотарайыкъ. Чоппакъ: А энди уа марджа болгъа эли, киши мени орнумдан тебдиралмаса. Кел, къатып, джаным сау болса, кесим да кетмем, джангыз бир ахлымы да орнундан тебдиремем.

Къурман. Ташкёпюрден джангыз бир юй кетмей, келе тургъан Къызыл аскерге болушургъа керекди. Кесигиз ангылагъанны къалгъаплагъа да ангылатыгъыз.

Мукъуят. Хаблжюклени сабийле бла мен къотарайым. (*Чыгъыб кетеди*).

Къурман. Кёремисе оюнланы. Ибилислеге терилиб айланган меджисуу халкъ, аллынга келе тургъан рысхыны сен къалай къыйналыб кёре билесе. Тёрт санларын туюуб джашагъан ма бу джарлылагъа тюз джолну кёргюзгенден уллу насыб бизге джюкъду.

Акъчыкъ, Чоппакъ. Керти айтаса Къурман, керти айтаса.

Къурман. Джашла кюнню бетин булут басханча, дуркъучула эндиге дери тумалаб тургъандыла тюзлюкню аякъ туюуне. Ай джашла, энди бир кесек хайт десек, аны джарыкъ кюню тийиб келе турады. Бу джарлы халкъгъа Алийланы Умар бла мен этген аш-

хы умутланы сиз бир билге эдигиз. Ташлы тау ёзенлени ташлаб, Нарсананы, Пашинскени къатына, Гум, Эмуркъа ёзенлеге, кёл Джагъасына, Элкъуш Башына, Къобанны арыджанына таулу элле тёлленик, къарнашлыкъ, эгечлик, тенглик, тюзлюк орналгъан заманны мен кёре турама, джашла!

Акъчыкъ, Къанаматны бир джырлачы, ол адамны джюрегии къуршча къатдыргъан джырды.

Акъчыкъ «Къанаматны» джырлайды, Къурман бла Чоппакъ эжиу этедиле.

Эбзелени джигит туугъан Къанамат,
Эки кёзюнгден сени джуууб къан тамад,
Этер эдинг санларынга бош болсанг,
Сени ургъан итле бла къазауат.

Джарыкъ джуддуз таугъа айланыб батады,
Ой Учкуланда тулпар ёлюк джатады,
Джаргъан докторла сени башынгы сылайла,
Тиширыула тюрсюнюнге къараб джылайла.

Къурман. Къанамат да биз кюрешген эркинлик ючюн къурманлыкъ болгъан джигитлирибизни бириди.

Эшикден юч джаш киреди. Шкоклары, патронташлары.

Къурман. Нек къалыб кетдигиз? Тюнене къайтыргъа керек эдигиз.

Биринчиджаш. Малны этин арбадан кьотаргъаныкъда, молодец Къурман деб, ол командир сениге бир бюсюреу этну этди.

Къурман. Къалайды Къобанны арыджаны?

Экинчиджаш: Ары эртденблагъа дже-тиб, ингирге кюн бата къайтдыкъ. Шкока тылгъан таууш кюнню кюн узуну тынмады.

Къурман. Аперим сизге. Бююн тынчайыгъыз. Тамбла боллукъну кёрюрбюз.

Къурман. Уялмагъан буюрулмагъанны ашар деб, инаралла бла абчарла хорланганларын мюкюл этерге унамадыла. Бургусдан, Бекгич тегереклеринде, Ючкёкен, Гум ёзенледе, Преградна, Зеленчук, Къарданик тегереклеринде инарал Хвостиков, полковник Кърымшаухалланы Мырзакъул, дагъыда былачала ачыкъ урушда Къызыл аскерге базман болалмагъанларында, энди аман итлеча таш, агъач артына бугъунуб, джашыртын къабыб, Къарачайгъа келе тургъан эркинликни джолун кесерге кюрешедиле. Къызыл Аскерге аш, суу бла иги болушургъа керекди. Бу джерледе Къызыл Аскерге джол усталыкъ этерикле да, аны тизгинине къошуллукъла да борчугъузу ангылагъан эсегиз, хайда ашхы джолгъа!

(Д ж а б ы у)

Тёртюнчю джабыу

Къартджуртда школчу аллы. Адам кёрюнмейди. Къайдан эсе да сёлешген тауушла келедиле. Умар бла Токъмакъ сёлешгенлерин бёлмегенлей киредиле.

Т о к ъ м а к ъ. Умар, сен эркиши эсенг, шо къая башына бир чыгъайыкъ.

У м а р. Сен мени, аман къатынча, ташагъа тартма да, бери джамагъатны аллына кел. *(Онг кёолун узатыб, залны кёргюзеди).* Аны аллында сынаыкъ эркишиликни. *(Наны, Шахым, Чоппакъ, Акъчыкъ, Хамзат, Кёккес афенди киредиле).*

Т о к ъ м а к ъ. Арыгъан Джашыуну джашы джамагъатны аллында Токъмакъ бла даулашыргъа табса, аз суймез эди. Мен халкъны къанын бузма дейме, ол да мени халкъны аллына тартады. Да келдик, халкъны аллына. Ол кеслерин сизге терилтирге хазыр тургъанла кимле эсе да бир кёрейик. Сен, иги джаш, Эресейни къыдырыб, орус къабха кириб келгенме да, кёб билеме деб бош кюрешесе! Къарачайлыла да бурунлары бла суу ичмейдиле.

У м а р. Биз да терсни, тюзню адамла кеслери ангыларла деб анга базыб келгенбиз. *(Залдан: айтсын. Умар сёлешсин деген тауушла эшитиледиле).*

Умар. Багъалы джамагъат, ушатсагъыз, алгъы бурун Эресейни оноун кьолуна алгъан ишчилеринден, унукъганланы атасы Ленинден сизге кьарнашлыкъ салам айтыргъа аманатым барды. *(Къол къагъыула)*. Мени бери джиберген Совет властны политикасы, иши кимге да ачыкъды. Джерле да тенг болсунла, уллу джер иелик кьурусун. Миллетле, аланы ичинде тукъумла бары да тенг эркинлик бла хайырлансынла, деб бизни кюрешгеннибиз аны ючюндю. Джамагъат, бютеу Ресейни халкълары бу ишге кьошулуб, чёб атахан заманда, сиз да бир джанында кьалмазсыз деб келгенбиз. Къарачай халкъ да этсин кесини мындан ары джашаууну оноун деб, Ленинни аманаты бла мени бери Орджоникидзе бла Киров джибергендиле.

Хамзат. Халкъны мыйысын андан кёб чайкъамай, айтырынгы айтсанг.

Токмакъ. Къамчи керекди былагъа.

Чоппакъ, Наны, Акъчыкъ, Шыхым. Бу уа неди? *(Кими джумдуругъун, кими да къамчисин кёлтюреди)*.

Умар. Кёресиз, былайда бирле темирчилеб, къаранчхала сиеб, сизни бла сёлешдирмезге кёреседиле. Сиз мени сёлешдирмеген огъай эсенг, ёлтюрюрге да кьолугъуздан кел-

ликди. Алай а мени джиберген партияны ёл-
тюралмазсыз.

З а л д а н Т а у у ш л а. Умар, мында сорур-
гъа излегенле бардыла, боллукъмуду?

У м а р. Қъаллай бирни суйсегиз да сору-
гъуз.

Т о к ъ м а к ъ. Мен кече, кюн джукъламай,
урунуб, мюлк къурагъан заманда, къабыр-
гъасын кюнге джылытыб тургъан биреу ке-
леди да, мюлкюнгю бер дейди. Ол тюзмюдю?

У м а р. Санга келсе, бютеу халкъ келлик-
ди. Ол биринчиси. Экинчиси, социализм ишле-
мегенлей ашагъанланы джамагъаты тюлдю.
Социализмни байрагъында «ишлемеген тиш-
лемез» деб джазыллыкъды.

А ф е н д и. Большевикле диннге ийнанган-
ла бла нек кюрешедиле?

У м а р. Ол ётюрюк хапарды. Дин байлагъа
къуллукъ этеди, кеси къыйыны бла джаша-
гъанланы кезлерин байлайды, дейдиле боль-
шевикле ансы, мангылайынгы тешгинчи на-
маз этерге эркинсе. Сени диннге кишини
дауу джокъду.

А ф е н д и. Большевикле юдеинни чачар-
гъа, тиширыуланы намысларын джояргъа нек
излейдиле?

Умар. Ол да алай тюлдю. Къралны кючю юйдегиледеди, — дейбиз биз. Юйдегилери тутхучсуз болгъан къралны кючю хылеу болады. Совет власть а хылеу болургъа излемейди.

Токъмакъ. Байны джалчысы кызын тилеб келсе, бай бермезге эркин тюлдю, алаймыды?

Умар. Къзынг барыгъа разы эсе, тыяргъа эркин тюлсе.

Кёккёз. Мени канфет, къалач бла ёсген кызыларымы къаяры тюкючабыр джалчыгъа бергинчи туругъуз.

Наны, Шахым. Берирсе, Кёккёз, берирсе.

Умар. Сиз, Токъмакъ, Кёккёз, афенди халкъгъа къан да джаусун, мюлкюбюз кесибизге къалсын деб кюрешесиз. Биз кюрешген а, сизден, бай къауумдан, минделсе да, халкъны кёбюсю кюннге чыкъсын деб кюрешибиз. Къалай бла? Лабаны, Преграднаны, Зеленчукну, Къарданикни, Нарсананы, Джёгетей Аягъыны, Тамбий кёлню тегереклеринде Эркин джерледе кеслерини джерлеринде, сууларында джашагъан къарачай эллени кёзюгюзге бир кёргюзтчюгюз. Ол джерлени патчахны инараллары бизге берликмидиле?

Огъай. Совет власть а берликди. Алай болса, аман болмаз эди да?

Барыда. Айхай джаным, айхай. Сени аллах алай кёрге эди.

Умар. Мен былайда санагъан затла тюш, неда таурух тюлдюле. Ленин кёлу бла бичиб тургъан, барыбыз кёзюбюз бла кёрлюк джашауну суратыдыла.

Барыда. Анга ким огъай дейди. Бек ариу сёлешесе.

Афенди. Петербургда патчах сыйлы кёрюб сакълаб тургъан кёуранны большевикле нек джыртхандыла?

Умар. Сизни бир кёауумугъуз Совет влахта кир джагъаргъа табсагъыз, анагъыздан джангы тууасыз. Петроградда сакъланган кёуран — Омарны кёураны, Уфаны муслиманларына сакъларгъа берилгенди. *(Адамла бир бирине кёарашадыла)*. Аны, бизде огъай эсенг, тыш кёралланы газетлери да джазгъандыла.

Токмакъ. Эресейде ат бла тукъумну орнуну адамла номерлени джюрютгенлери ётюрюкмюдю?

Умар. Токмакъ алай болсамы сие эдинг? Эресейде адамлагъа мюйюз чыкыгъанды деб а эштмегенмисе? Ленинни партиясы адам-

лыкъ ючюн, хар инсанны сыйы, намысы ючюн кюрешеди. Сен былайда номерле деб кесинг ийнанмагъан затлагъа халкъны ийнандырыргъа кюрешесе. Ётюрюк, джалгъан мадарсызны ышаныды. Ол большевиклеге керек тюлдю. Алгъыннгы адет, намыс, джорукъ, хали дегенча затла кимни бочхасы къалын эсе, анга къуллукъ этгендиле. «Къулса, къара халкъса» деб, бирлени сюрюу этиб, байса, бийсе деб, бирлени халкъны юсюне таякъ бла сюеб, алайсыз да гитче халкъчыкъны сыйлыла бла сыйсызлагъа юлешиб, айры этиб, тургъанды эски шерият бла эски закон. Кёккёз, ма сен, Токъмакъ, ма сен, аллахха ийнанабыз дейсиз. Айтчыгъыз бир ма бу сизге джегилген Чоппакъ кибикледен кёзюгюзмю артыкъды, къашыгъызмы артыкъды? Сизни законугъуз, шериятыгъыз джерни да, байлыкъны да сизге буюрады. Мюлкюгюзге къоркъуу болса да, «джерлени къоруула, уруш эт!» дейсиз да Герман урушха Чоппакъ кибиклени, джерсизлени ашырасыз. Адеб, джорукъ, намыс, деген сыйлы сёзлени сагъыныргъа сизни эркинлигигиз джокъду. Сиз аланы аякъ тюбюне теблеб бошагъансыз. Аланы джюрютген Ленинни партиясыды. Биз, ол партияны уланлары, ма бу таула мындан ары тенгликни,

къарнашлыкъны, рысхы бла насыбны уясы болгъунчу кюреширге ант этгенбиз.

Чоппакъ бла Акъчыкъ. Умар, бизни да большевиклеге санагъыз. (Умар, Наны, Шахым, дагъыда башхала ышарадыла. Кёккёз, Токъмакъ, афенди. Хамзат, экисине да эрши къараб, чыгъыб кетедиле. Къалгъанла интернационалны къарачай тилде джыргайдыла).

БАШЛАРЫ

Ал сөз 2

Назмула

Юйге игилик	5
Октябрь	7
Насыбны тангы	8
Тарлыкъ этеди	9
Рахатлыкъ бла къаугъа	11
Эресейге даучулагъа	12
Ай	14
Сагыш эт	17
Оюмларым	18
Сабий юретеми	19
Джокъдула	20
Джасыуут	22
Ленинни байрагъы	23
Джубурай бла туудукълары	25
Ёмюрлени теренинден	28
Областым	30

Ташкёмюрчю	31
Ана тилим	33
Къайынчыкъ	33
Областны уланы	35
Ауурсунма	37
Июль	39
Частушкала	40
Письмо	41
Танг атханды	42
Пионер	44
Рахатлыкъ	46
Залихат	47
Къарачай-Черкес	48
Ай толуб чыкъса	49
Сени ариулугъунг	50

Поэма

Шабат	53
-----------------	----

Пьеса

Таулуну тангы	71
-------------------------	----

*Байрамкулов
Алибек Биясланович*

МИР ВАШЕМУ ДОМУ

Стихи, поэма и пьеса

На карачаевском языке

Редактор Д. Х. Кубанов
Художественный редактор М. П. Бертник
Художник В. И. Бекетов
Технический редактор З. Т. Темирова
Корректор А. И. Семенов

Сдано в набор 3-VIII-1966 г.
Подписано в печать 23-II-1967 г.
Формат 60×90^{1/32}. Печ. л. 3,75.
Уч.-изд. л. 3,13. Заказ № 522.
ВУ 43540. Тираж 1000 экз.
Цена 13 коп.

Карачаево-Черкесское отделение
Ставропольского книжного издательства 1967.
Черкесская типография,
г. Черкесск, ул. Первомайская, 47.

А. Байрамкулов.

«Мир вашему дому» — Сборник стихов, поэма, пьеса. Художник В. И. Бекетов. Карачаево-Черкесское отделение Ставропольского книжного издательства, 1967.

120 с. без илл. 1000 экз. 13 коп.

В сборник включены стихи, поэма „Шабат“ и пьеса „Талуну тангы“. В стихах воспевается патриотизм, труд, дружба народов. Пьеса посвящена 50-летию Советской власти.

7-4-3. 7-5

9—67.

Багъасы 13 кап.

**СТАВРОПОЛЬ КИТАБ ИЗДАТЕЛЬСТВОНУ
КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС БЁЛЮМЮ
ЧЕРКЕССК—1967**